

İSLÂM TOPLUMUNDA BAYRAM KUTLAMALARINA YÖN VEREN RİVAYETLER: HZ. PEYGAMBER'İN BAYRAM GÜNLÜĞÜ

Fatımatüz Zehra Kamacı*

Makalenin Alındığı Tarih / Received: 23/01/2016

Yayına Kabul Tarihi / Accepted for publication: 25/02/2016

Öz

Bayramlar, tarihin ilk çağlarından itibaren kutlanan, dini inançlar ve yerel kültürler ile şekillenen önemli günlerdir. Hz. Peygamber'in İslâmiyet'i tebliğ etmesiyle, Câhiliye döneminde putlar adına düzenlenen yahut mevsim başlangıçlarını kutlamak üzere tertiplenen yerel bayramların yerini ramazan ve kurban bayramları almıştır. Hz. Peygamber'in bayram kutlamaları ile ilgili söz, fiil ve takrirleri, nesilden nesile aktarılarak tarih boyunca İslâm toplumlarındaki bayram kutlamalarını şekillendirmiştir. Hz. Peygamber'in bayram günlüğü bu etkileşimin boyutlarını açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bayram, Ramazan, Kurban, Hz. Peygamber, Sosyal Hayat

HISTORICAL ACCOUNTS INSPIRING FESTIVAL CELEBRATIONS OF MUSLIM SOCIETIES THE PROPHET MUHAMMAD'S FESTIVAL DIARY

Abstract

As a special day or time of the year, festivals have ordinarily been celebrated by the communities since ancient times on some special local events, often religious events. The era of the Prophet and the Jahiliyyah (Age of Ignorance/pre-Islamic Arabia) differed greatly in festivals. After the Prophet Muhammad's invitation to Islam, Ramadan (fasting month) (*eid al-fitr*) and adha (Pilgrimage and sacrifice) (*eid*

* Yrd. Doç.Dr, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı, e mail: fzkamaci@hotmail.com, GSM: 0507 5611010, Assistant Professor, Marmara University, Faculty of Divinity, Department of Islamic history.

al-adha) festivals were practiced by Muslims instead of non-Islamic pagan festivals. The Prophet Muhammad's practices on *eid al-fitr* and *eid al-adha* have given Muslims more knowledge and greater understanding about Islamic religious festivals and had a major influence on the forms of celebrations during Islamic history.

Key Words: Festival, eid al-fitr, eid al-adha (Sacrifice), the Prophet Muhammad, social life

GİRİŞ

Tarih alanında nispeten geç ortaya çıkan sosyal tarihin, tarih araştırmaları içerisindeki yeri ve önemi tarihçi Madeleine Reberieux tarafından “Teknikler ve dinler, bilimler ve sanatlar, ideolojiler ve politika sosyal tarihe muhtaçtır.” sözleriyle ifade edilmiştir.¹ Bayramlar, din, kültür, gelenek, refâh ve kalkınma seviyesi, sosyal dayanışma ve yardımlaşma gibi konularla ilgili verileri içinde barındıran, toplumun geneli tarafından kabul gören önemli günlerdir. Toplumsal yaşamın temel dinamiklerinin ortaya konulmasında verimli bir inceleme alanı olması yönüyle de sosyal tarih çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Hz. Peygamber dönemi, İslâm kültür ve medeniyetinin temellerinin atıldığı bir dönemdir ve her yönüyle iyi araştırılıp tahlil edilmesi gerekmektedir. Çünkü İslâm kültür ve medeniyeti, asırlar içerisinde yayıldığı coğrafya ve yerel kültürlerle göre farklı özellikler edinse dahi, bu farklılıkları İslâm ortak tanımı altında bir araya getirmeye olanak sağlayan temel dinamikleri, Hz. Peygamber dönemi uygulamalarından tevarüs etmiş ve geliştirmiştir. “Dini veya millî açıdan önemi olan ve topluca kutlanan günler” olarak tarif edilen bayramlar açısından da durum bu şekildedir. İslâm tarihi boyunca farklı coğrafyalarda kurulmuş yüzlerce irili ufaklı devletin sosyal tarihinde önemli bir yer teşkil eden bayram kutlamalarına dair bir takım uygulamalar zaman içerisinde farklılık gösterse dahi, Hz. Peygamber'in uygulamalarından gelen temel özellikler değişmeden sürdürüle gelmiştir. Bu makalede Hz. Peygamber'in Câhiliye'den kalma bayram anlayışını tevhid temelli İslâmî bayramlar çerçevesinde dönüştürmesine değinilecek ve Hz. Peygamber'in, bayramdan günler önce başlayan, musallâda namaz ve hutbe ile devam eden bayram sevinci ve bayram ile ilgili uygulamaları bir bütünlük içerisinde ele alınacaktır.

1. Câhiliye Bayramlarından Ramazan ve Kurban Bayramlarına Geçiş

Câhiliye'de Mekke ve Medine çevresinde her kabile ve şehrin, kendi inanç ve geleneklerine göre bayram olarak nitelendirilebilecek törenler tertip ettikleri

¹ Madeleine Reberieux, L'Histoire sociale (trc. Asım Yediyıldız), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:7, cilt:7, Bursa 1998, s. 645.

bilinmektedir.² Bölgesel ya da kabile içi bayramlar dışında Mekke ve Hicâz bölgesinin ortaklaşa kutladığı en büyük bayram hacdır.³ Medineliler'in kendilerine has bayramları olmadığı, bayram olarak İranlılar'dan aldıkları Nevruz ve Mihricân'ı kutladıkları bilinmektedir.⁴ İslâm'la birlikte şirkten tevhide geçiş sürecinde her alanda olduğu gibi bayram kutlamalarında da değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Mekkeli muhacirler Medine'ye hicret ettiklerinde, şüphesiz geleneklerinden tevâris ettikleri bir bayram kültürleri vardı. Ancak hac dışındaki yerel bayramlar daha çok tapınılan putlara ta'zîm amacıyla düzenlendiği için, Mekkeli muhacirlerin hicret sonrasında bu bayramları kutlama gibi bir düşünceleri olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in özel olarak putlar adına düzenlenen bayramlara telmihle yaptığı herhangi bir uyarı tespit olunamamaktadır. Medinelilerin kutladıkları bayramlar ise şekil itibarıyla ilkbaharla sonbaharın başlangıcını temsil etmekteydi. Hz. Peygamber'in konu ile ilgili uyarılarından ensarın, hicretin ilk yıllarında, muhtemelen doğrudan putperestlikle ilişkili görmedikleri için bayramlarını kutlamaya devam ettikleri anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Peygamber "Allah sizin için o iki günü daha hayırlı iki günle, kurban ve ramazan bayramlarıyla değiştirmiştir."⁵ diyerek duruma müdahale etmiş ve İslâmiyet'le birlikte kutlanması gereken iki bayramı ramazan ve kurban bayramı olarak tanımlamıştır. Böylece hicretin ikinci yılında ilk ramazan bayramı kutlaması gerçekleştirilmiş, yaklaşık iki ay sonra ise ilk kurban bayramı idrâk edilmiştir. Hac ibadetinin farz kılınması ise kurban ibadeti ve kurban bayramından bağımsız olarak hicretin 9. yılında gerçekleştirilmiştir.⁶

"Belirli bir süre yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durma" anlamında oruç, İslâmiyet'ten önceki Yahudilik, Hristiyanlık, Mecûsîlik, Hinduizm, Budizm gibi pek çok dinde bulunan bir ibadettir.⁷ Câhiliye Arapları'nın, Arap yarımadası ve

² Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, y.y, 1380, VI, 185.

³ A.J. Wensinck, "Hadjdj", *EP*², Leiden 1986, III, 31-33.

⁴ Cevâd Ali, V, 101.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 2004, 826/III, 103, 926/235; Ebû Dâvud, *es-Sünen, Mevsûatü'l-hadîsi's-Şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000, "Salât", 239; Nesâî, *es-Sünen, Mevsûatü'l-hadîsi's-Şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000, "Salâtü'l-ıydeyn", 1.

⁶ İbrahim Bayraktar, "Bayram", *DİA*, İstanbul 1992, V, 259; Mahfuz Söylemez, "Erken Dönem İslâm Tarihinde Kurban ve Kurban Bayramı", *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul 2007, s. 82-83.

⁷ Ali İhsan Yitik, "Oruç", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 414; Nazan Atalay, "Hz. Peygamber Dönemi Ramazan Günlüğü", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul 2014, s. 16-20. Ayrıca bk. Mehmet Katar, *Hristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma*, *Dinî Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2001, c. 3, sayı.9, s. 10-11.

çevresindeki hıristiyanlar yahut yahudiler üzerindeki gözlemleri nedeniyle oruç ibadetinden haberdar oldukları⁸ hatta yahudilere ait olan âşûrâ orucunu tuttukları bilinmektedir.⁹ Ancak bu orucu kaç gün, ne şekilde tuttukları, yahudileri birebir taklit edip etmedikleri kesin olarak tespit olunamamaktadır.¹⁰ Dolayısıyla, bir ay boyunca güneş batımından fecrin doğuşuna kadar yeme içme ve cinsel ilişkiden uzak durmayı gerektiren ramazan orucu, katî kurallar koyan ve disiplin isteyen yönleriyle Câhiliye dönemi oruçlarından ayrılmaktadır. Ayrıca fıtır sadakası, zekât, tasadduk gibi toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı teşvik eden unsurlarıyla ramazan orucu, Mekke ve Medine muhacirler için farklı bir tecrübe anlamına gelmektedir.

İslâmiyet'ten önceki ilahî dinlerde tahrif edilmiş unsurlardan ötürü daha çok keffâret kapsamında kesilen ve Allah'a bağlılık, dayanışma, yardımlaşma gibi hedefleri tespit edilemeyen kurban¹¹ ise oruca nispeten Câhiliye Arapları'nda yaygın olarak görülen bir âdetti. Câhiliye Arapları putlara olan saygı ve bağlılıklarını göstermek üzere yılın belirli bir zamanını bekleme ihtiyacı hissetmeksizin, her fırsatta putlar için kurban keserlerdi.¹² Kesilen kurbanların etlerinin özellikle fakirlere dağıtılması gibi bir âdetten söz etmek mümkün değildi.¹³ Hz. Peygamber, kurbanın Câhiliye döneminden farklı olarak, her türlü şirk unsurundan arındırılmış bir halde yalnızca Allah'ın rızasını kazanmak için kesilmesi gerektiğini tebliğ etmiştir. Ayrıca etlerin dağıtılmasını teşvik etmek, hatta fakirliğin yaygın olduğu hicretin ilk yıllarında üç günden fazla saklanmasını yasaklamak suretiyle, kurban bayramının tıpkı ramazan bayramı gibi yardımlaşma ve dayanışmayı arttıran toplumsal işlevleriyle tanınıp idrâk edilmesini sağlamıştır.¹⁴

2. Resûlullah'ın Bayram Günlüğü

1.1 Bayram Hazırlıkları

Hz. Peygamber ramazan ve kurban bayramları için hazırlıklara günler öncesinden başlardı. Ramazan bayramı için yaptığı hazırlıkları maddî ve manevî olarak ikiye ayırabiliriz. Resûlullah'ın aşağı yukarı yılın her günü, hastalık ya da

⁸ Cevâd Ali, VI, 339.

⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Âşûrâ", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 25; Atalay, s. 20-21.

¹⁰ Cevâd Ali, VI, 338-343.

¹¹ Nermin Öztürk, *İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 13, Konya 2002, s. 189-192.

¹² Öztürk, s. 171.

¹³ Cevâd Ali, VI, 196-197. Ayrıca bk. Ali Bardakoğlu, "Kurban", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 436.

¹⁴ Söylemez, s. 84-85.

sefer yorgunluğu gibi olağanüstü haller dışında gece namazına kalktığı bilinen bir husustur. Ramazan ayı geldiğinde ise bu husustaki gayretini arttırdığı tespit olunmaktadır. Hz. Âişe, ramazanın ilk yirmi gecesini Hz. Peygamber'in, ibadetlerini sâir aylara göre bir miktar arttırmakla birlikte, biraz uyuyup biraz ibadet ederek geceleri geçirdiğini, son on gün ise gayretini daha da arttırarak başka her şeyi terk edip kendisini tamamen ibadete verdiğini ifade etmiştir.¹⁵ Öyle ki Hz. Âişe, Resûlullah'ın ramazanın son on gecesinde yaptığı ibadeti yılın başka herhangi bir döneminde yaptığını görmediğini ifade etmiştir.¹⁶ Hz. Peygamber, ramazanın özellikle son on gecesini aile bireylerini de geceyi ihyâ etmeleri için uyandırır.¹⁷ Resûlullah'ın ramazan ayında daha fazla ibadet etmeye teşvik etmek suretiyle ailesini ve sahâbîleri, Kadir gecesinin de tesiriyle bayram sabahında günahlardan arınmışlığı, saflığı, temizliği coşku ile kutlayacak bir hâlet-i rûhiyeye büründürmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Burada bir de ramazana hazırlığın sahip olunan maddî birikimleri paylaşmaya dayalı boyutundan söz etmek gerekmektedir. Resûlullah, ramazan bayramına iki gün kala ashâbına hitap ederek, kimlerin hangi ürünlerden ne miktarda fitre¹⁸ vereceği hakkında bilgi verir¹⁹ bayramın yaklaştığını hatırlatır ve yapılması gerekenleri anlatır. Tasadduk noktasında ramazanda kimse onun hızına erişemezdi. Bu ayda herkese bir şeyler dağıtır, esirleri serbest bırakır,²⁰ iyilik ve hayırda ramazan boyunca âdetâ bir rüzgâr gibi eserdi. Böylece sahâbîler Hz. Peygamber'i gözlemleyerek ramazan ayında ibadet ve iyilik noktasında daha fazla gayret gösterirler, imkânlarını başkalarıyla paylaşarak, bayram sevincini tam olarak yaşamalarına vesile olacak her türlü maddî ve manevî hazırlığı yapmaya özen gösterirlerdi.

Ramazan bayramı öncesinde yaşanan bir başka telaşe, hilalin gözetlenmesi ile ilgiliydi. Sahâbîler, ramazan bayramının başlangıcını ve bitişini tayin etmek için hilali gözetlerlerdi. Hilali gören gelip Hz. Peygamber'e haber verirdi. Haber verenin

¹⁵ Ahmed b. Hanbel, 1865/VI, 146; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd* (nşr. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), I-XIV, Beyrut 1993, VIII, 438.

¹⁶ Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh, Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000, "İ'tikâf", 7-9; Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh, Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000, "Savm", 73; İbn Mâce, *es-Sünen, Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000, "Sıyâm", 57; Şâmî, VIII, 298.

¹⁷ Abdürrezzâk, *el-Musannef* (nşr. Habîbürrahmân el-A'zamî), I-XI, Beyrut 1983, IV, 254; Müslim, "İ'tikâf", 7; Ebû Dâvud, "Ramazân", 1; İbn Mâce, "Sıyâm", 57; Şâmî, VIII, 298.

¹⁸ Ramazan ayının sonunda gücü yeten müslümanın ödemekle yükümlü olduğu sadaka anlamına fitre ile ilgili detaylı bilgi için bk. Yunus Vehbi Yavuz, "Fitre", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 160.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, 1744/V, 432; Ebû Dâvud, "Zekât", 21; Şâmî VIII, 402.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsân Abbâs), I-IX, Beyrut 1968, I, 377; Şâmî, VII, 52.

güvenilirlik durumuna göre Hz. Peygamber, müezzini vasıtasıyla durumu ilan ettirirdi. Bir defasında İbn Ömer, ramazan hilalini gördüğünü haber vermişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ashâbına oruç tutmaya başlamalarını emretti.²¹ Yine bir ramazan öncesi ashâb aralarında “başladı, başlayacak” şeklinde tartışırken çölden bir bedevi gelerek hilali gördüğünü söyledi. Sahâbîler, onu alıp Hz. Peygamber'in yanına götürdüler. Resûlullah bedeviye, Allah'a ve kendisinin onun resûlü olduğuna inanıp inanmadığını sordu. İnandığını söyleyince Bilal'e, insanlara ertesi gün oruç tutmaları gerektiğini duyurması için görev verdi.²² Hz. Peygamber'in oruç başlangıcı için bir şahidi yeterli gördüğü halde bayram başlangıcı için iki şahidi gerekli gördüğü de verilen bilgiler arasındadır.²³

Kurban bayramı öncesindeki hazırlıklar bağlamında Hz. Peygamber'in en çok önem verdiği husus, satın almadan kesmeye, sonrasında etleri dağıtmaya kadar kurban kesme işleminin kurallarına uygun bir şekilde nasıl ifâ edileceğini anlatmaktı. Kendisi bizzat bu işlemleri gerçekleştirerek adeta uygulamalı eğitim verirdi. Hz. Peygamber her şeyden önce çarşı-pazarda dolaşıp kurbanlıklarını özenle seçer, satın alır ve hazırlardı. Eğer koç kesecekse iri, semiz, boynuzlu olmasına önem verirdi.²⁴ Hanımları, Hz. Peygamber'in keseceği kurbanlar için renkli yün ipler hazırlarlardı. Hz. Peygamber Vedâ haccı için yola çıktığında bu ipleri yanında götürmüş, kurbanlıklarını Mekke-Medine yolu üzerindeki Kudeyd'den²⁵ satın almış²⁶ ve bu iplerle işaretleyip süslemiştir.²⁷ Hz. Peygamber, gerekli gördüğü

²¹ Ebû Dâvud, “Sıyâm”, 14; Şâmî, VIII, 412.

²² Abdürrezzâk, IV, 166; Şâmî, VIII, 412-413.

²³ Tirmizî, “Savm”, 7; Şâmî, VIII, 413.

²⁴ İbn Sa'd, I, 249; Ahmed b. Hanbel, 1912/VI, 220; İbn Mâce, “Edâhî”, 1; Aynî, XXXI, 223; Hâkim, *el-Müstedrek* (nşr. Hamdî Demirdaş Muhammed), I-X, Mekke 2000, II, 1305-1306; Şâmî, IX, 90.

²⁵ Medine-Mekke yolu üzerindeki bölgelerin sıralaması Ebvâ-Cuhfe-Kudeyd-Usfân olarak zikredilmiş ve Cuhfe ile Kudeyd arasındaki mesafe 26 mil, Kudeyd ile Usfân arasındaki mesafe ise 24 mil olarak kaydedilmiştir. Bk. İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (nşr. M.J de Goeje), Leiden 1889, s. 131.

²⁶ İbn Mâce, “Menâsik”, 99; Tirmizî, “Hac”, 68; Şâmî, IX, 84.

²⁷ Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, *Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad 2000, “Hac”, 111; Müslim, “Hac”, 359-360; Ebû Dâvud, “Menâsik”, 16; Nesâî, “Menâsik”, 65; Şâmî, IX, 85. Hz. Peygamber'in Mekke yolu üzerinde Kudeyd'de bir su kenarında otururken ansızın kurbanlıklarını işaretlemeyi unuttuğunu hatırladığı rivayet edilmiştir. Öyle ki bir gün sahâbîlerle sakin sakin oturmakta iken birden kamîsinin geniş olan yaka kısmından kollarını geçirip elbiseyi aceleyle ayaklarından çıkarmış, çevresindekiler şaşkınlık içinde bakınca da “Göndereceğim kurbanlıkların şu su kenarında bugün işaretlenmesini emretmiştim, kamîsimi giyince unuttum, şimdi onu başımdan çıkarmayı bekleyemem.” diye durumu izah etmiş, sonra da

durumlarda beytül mâlde bulunan büyükbaş ve küçükbaş hayvanları kurban olarak kesmeleri için sahâbîler arasında taksîm ederdi. Hâlid el-Cühenî, Hz. Peygamber'in sahâbîleri arasında kurbanlıkları pay ettiğini, kendisine 1 yaşında bir oğlak (عتودا جزعا) düşünce yaşı dolayısıyla onu kurban edip etmenin doğru olup olmadığını Hz. Peygamber'e sorduğunu ve olumlu cevap aldığını ifade etmiştir.²⁸ Hz. Peygamber, ortaklarla birlikte kurban kesme uygulamasının nasıl gerçekleştirileceğini yedi kişiye birden kurbanlık alma vazifesi vererek göstermiştir. Yanında toplanan yedi kişiden her birisinden birer dinar almış ve onları yedi dinarla bir kurbanlık almaya göndermiştir. Sahâbîler kurbanın fiyatını biraz pahalı bulunca da "Kurbanlıkların en faziletlisi en pahalı ve en semiz olanıdır." şeklinde cevap vermiştir. Yine Hz. Peygamber'in emir ve direktifleriyle bu yedi kişiden her biri, hayvanın bir yerinden tutup keserek kurban ibadetini tamamlamışlardır.²⁹

Resûlullah, kurban ibadetini nasıl gerçekleştirecekleri ile ilgili sahâbîlerden gelen sorulara sabırla cevap verirdi. Hz. Ömer hac vazifesi sırasında kurban etmek üzere ayırdığı melez bir deveye 300 dinar bedelle alıcı çıkınca kurban mı etse yoksa satıp parası ile kurbanlık mı alsın bilememişti. Nihayet Hz. Peygamber'e gelerek durumu danıştı. Hz. Peygamber, hediye edilen hayvanı Hz. Ömer'in bizzat kendisinin kurban etmesinin daha evlâ olacağını ifade etmiştir.³⁰ Bir sahâbî de hac vazifesi sırasında keseceği kurbanlığının hazır olduğunu ancak mal varlığı sebebiyle daha fazlasını kesmeye muktedir olduğunu söyleyince Hz. Peygamber ona, ek olarak yedi koyun alıp kesmesini emretmiştir.³¹ Kurbanlık koçuna kurdun saldırdığını ve kalçasını ısırıldığını, bu durumda koçu kurban edip edemeyeceğini soran Ebû Sa'îd el-Hudrî'ye de hayvanını kurban edebileceğini söylemiştir.³²

Kurban kesimi hususunda Resûlullah'ın kızı Fâtıma'ya verdiği şu nasihatler oldukça dikkat çekicidir. "Kesilirken kurbanlığını muhakkak gör. Kurbanlık hayvan, kanının akan ilk damlasından son damlasına kadar senin için istiğfarda bulunur. Sonra şöyle dua et, "Namazım, haccım, yaşamım ve ölümün onun içindir, onun bir

kurbanlıkları işaretleyip göndermiştir. Bk. Ahmed b. Hanbel, 1048/III, 400; Heysemî, *Buğyetü'r-râid fi tahkiki Mecma'i'z-zevâ'id* (nşr. Abdullah Muhammed Dervîş), I-X, Beyrut 1994, III, 514-515; Şâmî, IX, 85.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, 1583/V, 194; İbn Hibbân, *el-İhsân fi takrîbi Sahîh-i İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), I-XVI, Beyrut 1988-1991, XIII, 220; Şâmî, IX, 268.

²⁹ İbn Sa'd, VII, 423-424; Ahmed b. Hanbel, 1066/III, 424; Şâmî, IX, 267.

³⁰ Ahmed b. Hanbel, 454/II, 145; Ebû Dâvud, "Menâsik", 15; Şâmî, IX, 267.

³¹ Ahmed b. Hanbel, 238/I, 311; İbn Mâce, "Edâhî", 6; Şâmî, IX, 268.

³² Tayâlisî, *el-Müsne'd* (nşr. Muhammed Hasen İsmâîl), I-IV, Beyrut 2004, II, 601; Ahmed b. Hanbel, 773/III, 32; Şâmî, IX, 268.

ortağı yoktur, böyle inanmak bana emredildi, ben müslümanlardanım.”³³ Hz. Peygamber kurban bayramı öncesinde teşrik tekbirlerine de oldukça önem verirdi. Bayram arefesinde sabah namazını kıldırıp selam verdikten sonra yüzünü ashâbına döner ve “Yerinizde kalın.” derdi. Sonra da tekbir getirirdi. Bu durum, bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar böyle devam ederdi.³⁴

Hz. Peygamber'in bayram sabahlarına hazırlanırken önem verdiği hususlardan birisi, bayram namazlarına herkesin katılmasını sağlamaktı. Resûlullah bayram namazlarına kadın-erkek-çoluk-çocuk-geç-yaşlı-hür-köle herkesin katılmasını isterdi. Bu yüzden de bayram namazlarını Mescid-i Nebevî'de kıldırılmazdı. Çünkü herkesin mescide sığması mümkün değildi. Mescidin yakınlarındaki musallâ denilen alabildiğine geniş bir arazide kılardı. Herkesin katılımını sağlamak için iki gün öncesinden ashâbına topluca hitap ederek³⁵ bu durumu ilan eder ve dışarı çıkarken üzerlerine alacakları dikişsiz elbiseleri (cilbâb) önceden temin ederek bayram namazı için hazırlanmalarını isterdi. Hayızlı olma durumunu da bir mazeret olarak kabul etmezdi. Namaz kılamayacak durumda olan hanımlar, toplu olarak cemaatten ayrı bir yerde durarak yine namaza ve hutbeye iştirak etmiş olurlardı.³⁶ Kendisi de başta kızları ve hanımları olmak üzere aile fertlerinin bayram namazına gittiklerinden emin olurdu.³⁷ Ancak bir ramazan bayramı sabahı çok yağmur yağmıştı. Musallâ namaz kılmaya elverişli değildi. Bu yüzden Hz. Peygamber, ashâbına bayram namazını mescidde kıldırmıştır.³⁸ Ardından hutbeyi de minberde irat etmiştir.³⁹ Hz. Peygamber döneminde Medine'de Mescid-i Nebevî dışında küçük

³³ Abdürrezzâk, IV, 388; Hâkim, VII, 2684.

³⁴ Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. Şuayb el-Arnaût ve dğr.) I- V, Beyrut 2004, II, 390-391; Şâmî, VIII, 326.

³⁵ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser fi funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî-Muhyiddîn Mestû), I-II, Beyrut 1992, I, 373.

³⁶ Abdürrezzâk, III, 302; Ahmed b. Hanbel, 1509/V, 84; Buhârî, “Hayz”, 23.

³⁷ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-VII, Beyrut 1989, II, 3; İbn Mâce, “İkâmetü's-salavât”, 165; Şâmî, VIII, 313.

³⁸ Ebû Dâvud, “Salât”, 251; İbn Mâce, “İkâme”, 167; Şâmî, VIII, 315.

³⁹ Şehir tarihlerinde verilen bilgiler, Hz. Peygamber'in musallâ için ayrıca minber inşâ ettirmediğini ifade etmektedir. Bu durumda kaynaklarımızda bulunan ve Hz. Peygamber'in bayram hutbesini minberde irat ettiğini bildiren rivayetlerin, yağmur dolayısıyla bayram namazının Mescid-i Nebevî'de kılındığı bu istisnâî duruma işaret ettiği düşünülebilir. Hz. Peygamber'in minber üzerinde bayram hutbesi irat ettiğini bildiren rivayetler için bk. Heysemî, *Buğyetü'r-râid*, II, 405; Şâmî, VIII, 213; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi şerhu Câmi'i't-Tirmizi* (nşr. Muhammed Abdülmuhsîn el-Kutbî, I-X, Kahire 1935, III, 22.

küçük mahalle mescidleri vardı.⁴⁰ Burada dikkat çeken husus, Hz. Peygamber'in bayram namazlarının mahalle mescidlerinde değil büyük bir meydanda, çoluk çocuk kılınmasını tercih ve teşvik etmiş olmasıdır. İslâm tarihi boyunca artan nüfus nedeniyle yerleşim yerlerinde inşâ edilen musallâ (namazgâh) sayıları artmış, sınırları belirlenip, mihrâb, minber gibi ilavelerle kendine has mimarî bir üslup kazanarak İslâm tarihi boyunca devam etmiştir.⁴¹

2.1 Bayram Sabahı

Hz. Peygamber, bayram namazı için rutin günlerinden farklı bir takım hazırlıklar yapardı. Sâir zamanlarda gece ibadeti için uyandığında umumiyetle namaz abdesti alıp gece namazına duran Resûlullah, bayram gecesini fecr doğmadan önce⁴² tıpkı cuma günleri cuma namazına çıkmadan önce olduğu gibi⁴³ gusûl abdesti alırdı. Sonra da cuma, bayram gibi özel günlere has temiz elbisesini giyerdi.

Gerek Hz. Peygamber'in günlük kıyafetleri ile ilgili tasvirler⁴⁴ gerekse sahâbîlere yaptığı tavsiye ve uyarılar⁴⁵ dikkate alındığında Hz. Peygamber'in, günlük hayatında rengiyle, deseniyle dikkat çekmeyen, üzerinde çok fazla süsleyici unsur olmayan sade elbiseler giymeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Yani Hz. Peygamber günlük hayatında temiz,⁴⁶ göze çirkin görünecek şekilde söküğü, döküğü bulunmayan orta halli elbiseler giymiştir.⁴⁷ Hz. Peygamber'in cuma, bayram gibi özel günlerde giydiği kıyafetlerin ise günlük elbiselerinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o günlük hayatında iklim vb. özelliklerden ötürü beyaz renkli, sade elbiseleri tercih edip ashâbına da bunu tavsiye etmekle beraber⁴⁸ cuma

⁴⁰ İbn Şebbe, I, 42-57; Semhûdî, III, 138-256.

⁴¹ Nebi Bozkurt, "Bayram", *DİA*, İstanbul 1992, V, 261-263; "Namazgâh", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 357-358; Özdemir Nutku, "Bayram", *DİA*, İstanbul 1992, V, 263; Yavuz Tiryaki, "Namazgâh", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 359-360.

⁴² İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 169; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* I-X, Haydarabad 1344-1356, III, 278; Şâmî, VIII, 310; Mübârekfûrî, III, 72.

⁴³ Buhârî, "Cum'a", 2; Müslim, "Cum'a", 5-6; Ebû Dâvud, "Tahâre", 138; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 80; Tirmizî, "Cum'a", 3.

⁴⁴ Örneğin bk. Abdürrezzâk, I, 357; İbn Sa'd, I, 457; Buhârî, "Salât", 14; Müslim, "Mesâcid", 61; Şâmî, VIII, 177.

⁴⁵ Örneğin bk. İbn Sa'd, VIII, 234; Buhârî, "Libâs", 22; Ebû Dâvud, "Libâs", 17; Tirmizî, "Edeb", 45.

⁴⁶ Örneğin bk. Ahmed b. Hanbel, 1017/III, 357; Ebû Dâvud, "Libâs", 14; Hâkim, VII, 2635-2636; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (nşr. Sâlih Ahmed eş-Şâmî), I-IV, Beyrut 1991, II, 426, 440.

⁴⁷ Hz. Peygamber'in bu hususa dikkat etmeyen bir sahâbîye yaptığı uyarı ile ilgili olarak bk. Ebû Dâvud, "Libâs", 14 Nesâî, "Zîne", 54; Kastallânî, II, 439-440.

⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, 250/I, 328; Ebû Dâvud, "Libâs", 13; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-'ibâd* (nşr. Muhammed el-Enver Ahmed el-Baltacı), I-IX, Beyrut 2000, I, 157.

ve bayram günleri ile heyetlerle yapacağı görüşmeler öncesinde günlük kıyafetlerini çıkarır; yerine daha renkli, desenli, kısacası daha gösterişli elbiseler giyerdi. Örneğin Hz. Peygamber, günlük hayatında kırmızı renkli elbiseleri tercih etmez ve sahâbîleri, özellikle koyu kırmızı renkteki elbiseler giymemeleri gerektiği hususunda uyarırdı.⁴⁹ Hatta kırmızı dikişsiz elbise hediye ettiği sahâbîlerin, elbiseleri eşlerine ya da ailelerindeki diğer kadınlara hediye etmek yerine giyip geldiklerini görünce, “Giymeniz için değil, hanımlarınıza hediye etmeniz için verdim.” şeklinde uyarılarda bulunmuştur.⁵⁰ Öte yandan kırmızı ya da koyu renkli, gösterişli elbiseler ile ilgili bu durum cuma ve bayram günleri için geçerli değildi. Resûlullah'ın cuma günleri ve bayram günlerine has, Yemen'de dokunmuş;⁵¹ kırmızı renkli; çizgileri ve desenleri olan dikişsiz bir elbisesi (bürde)⁵² vardı.⁵³ Yine cuma günleri hutbe irat edeceği zaman evinden, bu güne has iki parça elbisesiyle çıktığı, cumadan sonra evine gittiği zaman da bu elbiseyi çıkarıp katlayarak kaldırdığı⁵⁴ bildirilmiştir ki

⁴⁹ Ebû Dâvud, “Libâs”, 8, 17; İbn Mâce, “Libâs”, 21; Tirmizî, “Edeb”, 45; İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 133. Kaynaklarımızda cuma ya da bayram istisnası zikredilmeksizin Hz. Peygamber'i kırmızı elbiseler içerisinde tasvir eden bazı rivayetler vardır. Bk. Ebû Dâvud, “Libâs”, 18; İbn Mâce, “Libâs”, 20; Nesâî, “Zîne”, 94. Ancak İbn Kayyim el-Cevziyye kırmızı hüfle giydiği belirtilen bir rivayeti ele alırken hüleden kastın Yemen'de dokunan siyah ve kırmızı çizgileri bulunan iki parça dikişsiz elbise olduğunu ifade etmekte, rivayetin zahirindeki kırmızı (hamrâ) kelimesine bakıp tamamıyla kırmızı olduğunu düşünmenin yanlış olacağına dikkat çekmektedir. Bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 153.

⁵⁰ Ebû Dâvud, “Libâs”, 17; İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 133.

⁵¹ Abdürrezzâk, III, 203-204.

⁵² Hz. Peygamber döneminde kullanılan elbiselerin çoğu dikişsizdir. Yani bir ya da iki parça kumaşın çeşitli şekillerde vücudun alt ya da üst kısmına sarılmasıyla elde edilen elbiselerdir. Kaynaklarda ismi sıkça geçen “izâr, ridâ, milhâfe, mîrt, bürde” gibi elbiseler dikişsiz elbiselerdir. Elbette incelediğimiz dönemde “mukatta'ât” adıyla anılan ve belli bir modele göre kesilip biçilen dikişli elbiseler de vardır. Ancak dönemin genel şartlarına, iklim koşullarına vs. bakıldığında daha çok dikişsiz elbiselerin yaygın olarak kullanıldığı dikkatleri çeken bir husustur. “Kamîs, cübbe, sirvâl”, kaynaklarda ismi geçen dikişli elbiselere örnektir. Bk. İbn Manzûr, V, 285.

⁵³ İbn Sa'd, I, 451; İbn Ebû Şeybe, I, 481; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere* (nşr. Ali Muhammed-Yâşîn Beyân), I-II, Beyrut 1996, I, 92; Şâmî, VIII, 310. İbn Sa'd'ın eserinde, kadınıyla erkeğiyle sahâbîlerin kıyafetleri hususunda yaptıkları bayram hazırlıkları ile ilgili önemli bir detay yer almaktadır. İlgili rivayette Enes b. Mâlik'in mevlâsı Muhammed b. Sîrin'in, boyalı elbiseler giymeyi çok seven annesi için en kaliteli elbiseleri aldığı ve her bayram usanmadan boyadığı zikredilmiştir. İbn Sa'd, VII, 198

⁵⁴ Bûsirî, *İthâfî'l-hıyere bi zevâidi'l-mesânidi'l-'aşere* (nşr. Ebû Abdurrahmân ve dğr.) I-XI, Riyad 1998, III, 24; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniye* (nşr. Habîburrahmân el-Azamî), I-IV, Kuveyt t.y, I, 171; Şâmî, VIII, 208.

bahsi geçen elbiseyi bayram günlerinde de giymiş olması kuvvetle muhtemeldir. Berâ b. Âzib bir rivayette Hz. Peygamber'i, kırmızı sarığı, izârı ve ridâsından oluşan üç parça elbisesiyle (hulle) yürürken tasvir etmiş ve saçları kulak memesine varan o haliyle, ondan daha güzelini görmediğini ifade etmiştir.⁵⁵ Rivayetin zahirinde belirtilmemişse de yukarıdaki bilgiler ışığında Berâ b. Âzib'in yine bir cuma, bayram yahut heyet görüşmesi gibi özel bir günü kastettiğini düşünmek mümkündür. Hz. Peygamber cuma günleri ve bayramlarda evinden muhakkak sarıkla çıkardı.⁵⁶ Bayram günlerinde sardığı sarı renkli ve siyah renkli⁵⁷ sarıkları vardı.⁵⁸ Sarık sardığı zaman uçlarını önden ve arkadan sarkıtmayı ihmal etmezdi.⁵⁹ İslâm tarihi ve medeniyeti boyunca bayram denilince ilk akla gelen özelliklerden birisi olan temiz, mümkünse yeni ve her zamankinden daha süslü gösterişli elbiseler giyme alışkanlığının, Hz. Peygamber'in bayramda giydiği kıyafetlerle ilgili bu uygulamalarından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber, ramazan bayramı sabahlarında, hurma yemeden evden dışarı çıkmazdı. Musallâya çıkmadan muhakkak kuru⁶⁰ ya da yaş hurma yerd. Hurmayı yerken de 3-5-7 gibi tek sayıda yemeği tercih ederdi.⁶¹ Ramazan bayramı sabahlarında, en fakir kimsenin bile dağıtılan fıtır sadakası nedeniyle yiyecek 3-5 lokması olduğunu bildiğinden⁶² sahâbîlerden hurma vb. bir şey yiyip öyle namaza çıkmalarını isterdi.⁶³ Kurban bayramı sabahlarında ise bir şey yemeden evden çıkar,⁶⁴ ağzına koyduğu ilk lokma, kestiği kurbanın eti,⁶⁵ özellikle de ciğer kısmı

⁵⁵ Ebû Dâvud, "Libâs", 18; İbn Mâce, "Libâs", 20; Nesâî, "Zîne", 94.

⁵⁶ İbn Sa'd, I, 451; İbn Şebbe, I, 92.

⁵⁷ Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinde başında siyah sarık bulunduğunu ya da hutbe irat ederken siyah sarık taktığını bildiren çeşitli rivayetler vardır. Bk. Dârimî, "Menâsik", 88; Ebû Dâvud, "Libâs", 21; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 85. Özellikle bayramlarda siyah sarık sardığına ilişkin detaylı bir rivayet için bk. Halebî, III, 452-453; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Beyrut 1963, III, 636.

⁵⁸ İbn Sa'd, I, 451.

⁵⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (nşr. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân), I-X, Riyad 1985, I, 227; Mübârekfûrî, V, 412-413.

⁶⁰ Buhârî, "İydeyn", 4; İbn Mâce, "Sıyâm", 49; Tirmizî, "İydeyn", 38.

⁶¹ Hâkim, II, 425-426; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Mahmud Fuâd Abdülbâkî), I-XIV, Dımaşk 2000, II, 575-576.

⁶² İbn Mâce, "Sıyâm", 49; Bûsirî, III, 68; Şâmî, VIII, 311.

⁶³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, V, 253; Heysemî, *Buğyetü'r-râid*, II, 431; Şâmî, VIII, 311.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, 1691/V, 352; Dârimî, "Salât", 217; İbn Mâce, "Sıyâm", 49; Tirmizî, "İydeyn", 38.

⁶⁵ Dârimî, "Salât", 217; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, IV, 70; Heysemî, *Buğyetü'r-râid*, II, 432; Şâmî, VIII, 312.

olurdu.⁶⁶ Hz. Peygamber, “Arefe günü, kurban günü ve teşrik günleri müslümanların bayramıdır. Bu günler yeme-içme günleridir.” diyerek bu günlerde oruç tutulmaması hususunda sahâbîleri özellikle uyarırdı.⁶⁷ İslâm toplumunda bayramlarda çeşit çeşit yemeklerin yapılması, ramazanda tatlı, kurbanda et ikramına önem verilmesi gibi hususların, Hz. Peygamber'in bayram sabahlarında yediği şeyler ve oruç tutulmaması yönündeki uyarıları çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır.

3.1 Musallâ Yolunda

Hz. Peygamber bayram sabahı, önce mescide çıkıp sabah namazını kıldırır, sonra musallâya giderek bayram namazını kıldırırdı. Bayram sabahı, sabah namazı ile bayram namazı arasında ve bayram namazını kıldırdıktan hemen sonra herhangi bir nafîle namaz kılmazdı.⁶⁸ Evinden tekbir getirerek çıkar ve musallâya varıncaya kadar da tekbir getirmeye devam ederdi.⁶⁹ Yolda yürürken, “Allahım! Senden isteyenlerin hakkı için, bu yürüyüşümün hakkı için -ki şer ve riya olsun diye yürümüyorum, senin rızanı kazanmak için gidiyorum- beni ateşten koru.” şeklinde dua ederdi.⁷⁰

Hz. Peygamber bayram sabahları, evle musallâ arasındaki kısa mesafeyi yürürken aile efradı çoluk-çocuk kendisine eşlik ederdi. Bir bayram sabahı amcası Abbâs'ın oğulları Fazl ve Abdullah, amcası Ebû Tâlib'in oğlu Ca'fer, torunları Hz. Hasan ve Hüseyin ile babaları Hz. Ali, evlatlığı Zeyd ve oğlu Üsâme ile Eymen b. Ümmü Eymen'i alıp musallâya gelinceye kadar yüksek sesle tekbîr ve tehlîl getirmişti.⁷¹ Yolda sahâbîlerle karşılaştığında bayram sabahına özel bir selamlaşma ve tebrikleşme yaşıanırdı. Sahâbîler ona “Allah bizden ve senden kabul etsin.” derler, Hz. Peygamber de “Evet, bizden ve sizden kabul etsin.” diye mukabelede bulunurdu.⁷² Musallâya geldiğinde, önceden gelip beklemekte olan sahâbîlere selam vermeyi ihmâl etmezdi.⁷³

Bayram sabahı Hz. Peygamber, evle musallâ arasındaki yolda yürürken bir sahâbî, elinde büyük temrenli kısa bir mızrak (harbe:حربة)⁷⁴ yahut mızrak demiri gibi

⁶⁶ Beyhakî, III, 283; Bûsirî, III, 69; Şâmî, VIII, 311.

⁶⁷ Buhârî, “Savm”, 66, 67; Müslim, “Sıyâm”, 138,142; Ebû Dâvud, “Sıyâm”, 48; Tirmizî, “Savm”, 59.

⁶⁸ Abdürrezzâk, III, 275; Şâmî, VIII, 314.

⁶⁹ Beyhakî, III, 279; Şâmî, VIII, 312.

⁷⁰ Şâmî, VIII, 528.

⁷¹ Beyhakî, III, 395; Şâmî, VIII, 313.

⁷² Beyhakî, III, 319; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, II, 575; Şâmî, VIII, 528.

⁷³ Ahmed b. Hanbel, 1330/IV, 282; Şâmî, VIII, 321.

⁷⁴ İbn Ebû Şeybe, I, 248; Şâmî, VII, 365.

demiri bulunan ancak mızrağa göre kısa bir asâ (aneze:عَنْزَة) taşırdı. Musallâya varılınca bu asâyı Resûlullah, bayram namazı kıldıracağı yere diker, sonra bayram namazını kıldırırdı.⁷⁵ Bu mızrak, geniş ve boş arazilerde Hz. Peygamber'in yerini belli ettiği gibi aynı zamanda önünden geçilmesi ihtimaline karşı sütte⁷⁶ görevi de görüyordu. Örneğin Hz. Peygamber bayramda önünde mızrak namaz kılarken bazen keçi vb. hayvanlar önünden geçebiliyordu.⁷⁷ Necâşî Hz. Peygamber'e 3 adet mızrak hediye etmişti. Resûlullah, birisini Hz. Ali'ye diğerini Hz. Ömer'e hediye etti. Bir tanesini de kendisine ayırdı. Bayram sabahları musallâya yürürken Bilal b. Ebû Rebâh, bu mızrağı önünde taşırdı. Namazı da önünde mızrak dikili olduğu halde kılardı.⁷⁸ Zübeyr b. Avvâm da Habeşistan'da bulunduğu sırada Necâşî Ashame'ye karşı çıkan bir ayaklanmanın bastırılması sırasındaki mücadelesinden ötürü Necâşî tarafından kendisine hediye edilen kıymetli mızrağı⁷⁹ Resûlullah'a hediye etmiştir.⁸⁰ Hz. Peygamber'in bu mızrağı bayramların yanı sıra seferlerde de yanından ayırmadığı ifade edilmiştir.⁸¹

4.1 Musallâda

Musallâ, Mescid-i Nebevî, Bakî mezarlığı⁸² ve Bakî çarşısı üçgeninde yer alan, üzerinde herhangi bir ev ya da çadır bulunmayan açık ve geniş bir arazi idi. Gölgeliği ya da sınırları belli olsun diye onu çevreleyen bir şey yoktu.⁸³ Musallâda Hz. Peygamber'in tam olarak bayram namazını kıldırıldığı namazgâh ve özellikleri ile ilgili özellikle şehir tarihlerinde oldukça detaylı bilgiler verilmektedir.

⁷⁵ Abdürrezzâk, II, 11; İbn Sa'd, I, 249; İbn Şebbe, I, 90 YA DA 139; Şâmî, XII, 58.

⁷⁶ Namaz kılarken önünden geçilmesini engellemek için konan veya bu amaçla kendisine yönelilen engel anlamında bir fıkıh terimi olan sütte için bk. Hasan Güleş, "Sütte", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 180-181.

⁷⁷ İbn Ebû Şeybe, I, 248; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VIII, 175; Heysemî, *Buğyetü'r-râid*, II, 196; Şâmî, VIII, 109.

⁷⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf* (nşr. Riyâd Ziriklî-Süheyl Zekkâr), I-XIII, Beyrut 1996, I, 188; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 41; Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe* (nşr. Muhammed Hasan-Mes'ûd Abdülhamîd), I-V, Beyrut 2002, II, 412; Heysemî, *Buğyetü'r-râid*, II, 196; Şâmî, VIII, 109.

⁷⁹ Belâzürî, I, 188, 201-202.

⁸⁰ Şâmî, VII, 365.

⁸¹ Şâmî, VII, 365.

⁸² Abdürrezzâk, III, 287.

⁸³ İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 164; İbn Huzeyme, *es-Sahîh* (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), I-IV; Beyrut 1975, II, 345; Şâmî, VIII, 313.

1.1.1 Musallânın yeri ve özellikleri

Hız. Peygamber ilk bayram namazını ramazan orucunun farz kılındığı hicrî 2. yılda, hilali gördüğü gecenin sabahında, musallâda kıldırıştır.⁸⁴ İbn Şebbe, bu rivayeti Vâkıdî'den nakletmiştir. Vâkıdî'nin günümüze gelen *Kitâbü'l-Megâzî*'sinde böyle bir bilgiye rastlanılmadığından İbn Şebbe'nin bu rivayeti, Vâkıdî'nin günümüze gelmeyen bir eserinden naklettiği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar incelendiğinde Hz. Peygamber'in ilk birkaç bayram namazını Mescid-i Nebevî'ye yaklaşık 1000 zirâ⁸⁵ uzaklıkta, Medine'nin üç vadisinden birisi olan Buthân vadisinin doğusunda yer alan taşlık⁸⁶ bir arazinin⁸⁷ değişik yerlerinde kıldığı, sonraki bayram namazlarında ise sabit bir yer belirlediği anlaşılmaktadır. Şehir tarihi kitaplarında, Hz. Peygamber'in ilk bayram namazlarını edâ ettiği yerler ile ilerleyen yıllardaki namazgâhının tam yerini ifade etmek üzere, Hz. Peygamber'in vefatından sonra inşâ edilen bazı evlerden bahsedilmektedir. Bu evlerin Hz. Peygamber'in vefatından sonra inşâ edildiğini düşünmemizin nedeni, Resûlullah'ın musallâ alanının boş bırakılmasını özellikle ashâbından istemiş olmasıdır. Enes b. Mâlik'ten gelen rivayete göre Hz. Peygamber bir defasında yağmur duası için musallâya çıkmış, önce hutbe irat etmiş, sonra iftitâh tekbiri getirerek namaz kıldırış, sonra da şöyle söylemiştir: “Burası toplandığımız, yağmur duası ettiğimiz, ramazan ve kurban bayram namazlarını edâ etmek üzere bir araya geldiğimiz yerdir. Burada kerpiç üzerine kerpiç konulmasın ya da çadır kurulmasın.”⁸⁸

⁸⁴ İbn Şebbe, I, 87; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'r-Resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'* (nşr. Muhammed Abdühamîd en-Nümeysî), I-XV, Beyrut 1999, X, 174.

⁸⁵ Zirâ yani arşının metre cinsinden karşılığı ile ilgili çok farklı görüşler zikredilmiş olmakla birlikte 1000 zirâ ile ortalama 600 metre ile 1 yahut 1,5 kilometrelik bir uzaklığın kastedildiğini düşünmek mümkündür. Zirânın metre cinsinden karşılığı ile ilgili olarak bk. Mehmet Erkal, “Arşın”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 411-413.

⁸⁶ İbn Sa'd, musallânın akan sel sularının geride bıraktığı kum ve ince taşlardan oluşan bir vadi (بطحاء الوادي) üzerinde olduğunu bildirmiştir. Bk. İbn Sa'd, V, 14. Ancak Semhûdî, “Bathâ” kelimesini “Buthân” olarak algılamış ve Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerin Buthân vadisi üzerinde yer almadığını, aralarında belirli bir mesafe olduğunu bildirmiştir. Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), I-V, Beyrut 2001, III, 118. Ayrıca bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer), I-XXV, Beyrut 2009, VI, 406; Zürkânî, XI, 70.

⁸⁷ İbn Şebbe, I, 86-89; Semhûdî, III, 115-125.

⁸⁸ İbn Şebbe, I, 87; Makrîzî, X, 174; Semhûdî, III, 131.

İbn Şebbe'nin yer verdiği bir rivayete göre Hz. Peygamber ilk bayram namazını sonradan Şifâ bint Abdullah'ın⁸⁹ evinin bina edildiği alanda⁹⁰ kıldı. İkincisini ise Hârretüddevs (حارة الدوس) denilen yerde kıldı. Hârretüddevs ile ilgili iki ihtimal akla gelmektedir. Birincisi Hârretüddevs, Medine'de çokça bulunan volkanik alanlardan (harre) birisidir. Bu durumda حارة yerine yanlışlıkla حارة yazılmış olmalıdır. İkincisi, Semhûdî'nin *Vefâü'l-Vefâ* isimli eserine yaptığı neşirde Kâsım es-Sâmerrâî'nin tercih ettiği şekliyledir. Nâşir, metinde geçen حارة kelimesinin müstensihinin hatası olduğunu, aslında داره olması gerektiğini bildirmiştir.⁹¹ Bu durumda tamlama “Devs'in evi” anlamına gelmektedir. Esasen Yemen'in Tihâme bölgesinde yaşayan ve müslüman olan Benî Devs'li bir grubun Hayber Gazvesi sonrası Harretüddeccâc'a yerleştirildiği bilgisi⁹² bu iki görüşü bir arada değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Ayrıca mescidin çevresindeki taşlık araziye betimleyen şu rivayet oldukça dikkat çekicidir. Âişe bint Sa'd b. Ebû Vakkâs, Cünâhi'n-Neccâr'a⁹³ evinin nerede olduğunu sormuş, mescidin yakınlarındaki musallâ olarak kullanılan taşlık arazide (بلاط)⁹⁴ olduğunu öğrenince şu uyarıyı yapmıştır: “Evinin satma, çünkü babamdan Resûlullah'ın şöyle söylediğini işittim: “Mescidimle musallâ arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.”⁹⁵ Bu durumda Hz. Peygamber'in ikinci bayram namazını, Mescid-i Nebevî'nin yanında bulunan taşlık bir arazide kıldığı, sonradan bu alana müslüman olan Benî Devs mensuplarının yerleştirildiği ifade edilebilir. Hz. Peygamber bir sonraki bayram namazını ise yine yukarıdaki arazinin uzantısı olan ve sonrasında musallâ diye meşhur olan alanda kılmıştır. Vefât edene kadar da burada kılmaya devam etmiştir.⁹⁶

⁸⁹ İlk müslümanlardan olan, okuma yazma bilen ve toplumda saygı gösterilen etkili bir hanım sahâbî olan Şifâ bint Abdullah ile ilgili detaylı bilgi için bk. Aynur Uraler, “Şifâ bint Abdullah”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIV, 138.

⁹⁰ Semhûdî, Hz. Peygamber'in Şifâ bint Abdullah'ın evinin sağ kısmında kalan bölgede namaz kıldığını ifade etmiştir. Bk. Semhûdî, III, 253.

⁹¹ Semhûdî, III, 116.

⁹² Mustafa Fayda, “Devs”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 253.

⁹³ Leylâ bint Süheyl'in mevlâsı olup Medinelidir. Bk. İbn Hibbân, *Kitâbü's-Sikât*, I-X, Haydarabad 1980, VI, 155.

⁹⁴ Rivayette yalnızca balât/bulât kelimesi geçmektedir. Balât/bulât, mescidin kapısı önünden başlayan ve bayram namazlarında musallâ olarak kullanılan alanı da kapsayan taşlık arazinin genel bir ismi olup kaynaklarımızda bu şekilde tanımlandığına ilişkin olarak bk. Ebû Dâvud, et-Tayâlisî, II, 402; Mâlik b. Enes, “Salât”, 6; Nesâî, “Tahrîmu'd-dem”, 5; Hâkim, VI, 2342. Ayrıca bk. İbn Şebbe, I, 14-15. (ARAMA KELİMESİ بِالْبَلَّاط).

⁹⁵ İbn Şebbe, I, 89; Semhûdî, III, 130.

⁹⁶ İbn Şebbe, I, 86-87.

Hz. Peygamber'in ilk ramazan ve kurban bayramı namazlarını kıldırıldığı yerle ilgili farklı bir rivayet şu şekildedir: Hz. Peygamber ilk ramazan ve kurban bayramı namazlarını, sonradan inşâ edilen ve tâbiünden Hakîm b. el-Addâ'ya ait olduğu bilinen evin bulunduğu alanda kıldırmıştır.⁹⁷ Bu evin hemen yanında bir de, iki kişiyi iki ayrı bölmede taşıyacak şekilde üretilen tahtirevan (mehâmil)⁹⁸ atölyesi inşâ edilmiştir.⁹⁹ Senedindeki râvîlerden Abdül'azîz b. İmrân dolayısıyla zayıf olduğu bildirilen bir rivayette ise bayram namazını, Müzeyne'nin bir kolu olan Derre kabilesinin yurdunda kıldırıldığı, sonraki bayram namazını ise Benî Derre/Zerre¹⁰⁰ yurduna komşu olan Benî Züreyk'e ait kale ya da yüksek ve geniş ev (اطم) solunda kalacak şekilde kıldığı ifade edilmiştir.¹⁰¹ Tarihçi İbn Zebâle'den gelen bir rivayete göre ise Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî'nin yakınlarındaki musallâ denilen geniş arazide mutat bir bayram namazı yeri belirlemeden önce arazinin farklı farklı yerlerinde 5 bayram namazı kılmıştır. Rivayette bu yerler, sonradan inşâ edilen evler zikredilerek tarif edilmiştir.¹⁰² Hz. Peygamber'in zamanla bayram namazlarını kılmayı alışkanlık haline getirdiği musallâsının üzerinde ise Muâviye b. Ebû Süfyân ile Kesîr b. Salt'ın evleri olduğu ve Hz. Peygamber'in bu iki ev arasında kalan bölümde bayram namazlarını kıldırıldığı ifade edilmiştir.¹⁰³

Hz. Peygamber döneminde musallâda, Mescid-i Nebevî'dekine benzer bir minber olmadığı anlaşılmaktadır. İbn Şebbe, musallâda ilk kez minber yaptırıp hutbe irat eden kimsenin Hz. Osman olduğunu bildiren bir rivayete yer vermiştir. Buna göre Kesîr b. Salt, Hz. Osman için kerpiçten bir minber yapıp musallâya getirmiştir.¹⁰⁴ Öte yandan Hz. Osman'dan sonra Küseyyir'in, Muâviye için yeni bir minber yaptırdığı¹⁰⁵ yahut musallâda ilk kez minber üzerinde hutbe irat edenin

⁹⁷ İbn Şebbe, I, 87; İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târîhu Mekkete'l-Müşerreffe ve'l-Mescidi'l-harâm ve'l-Medîneti's-Serîfe ve'l-kabri's-şerîf* (nşr. Alâ İbrahim el-Ezherî-Eymen Nasr el-Ezherî), Beyrut 1997, s. 303.

⁹⁸ Deve vb. binekler üzerinde insan taşımaya yarayan iki bölmeli hevdec ya da mahfeye mehâmil ismi verilmektedir. Bk. İbn Manzûr, II, 159.

⁹⁹ İbn Şebbe, I, 87; İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, s. 303; Semhûdî, III, 115-116.

¹⁰⁰ İbn Şebbe neşrinde Derre yazılı olmakla birlikte Semhûdî'nin Kâsım es-Samerrâî neşrinde Zerre ifadesi yer almaktadır.

¹⁰¹ İbn Şebbe, I, 87; Semhûdî, III, 117.

¹⁰² Semhûdî, III, 116-117.

¹⁰³ İbn Şebbe, I, 87.

¹⁰⁴ İbn Şebbe, I, 87-88.

¹⁰⁵ İbn Şebbe, I, 87.

Emevî halifesi Mervân b. Hakem olduğu¹⁰⁶ yönünde rivayetler mevcuttur. İlk kez musallâda minbere çıkan kimse ve bayram namazı ile hutbe arasındaki sıralama değişikliği ile ilgili farklı bilgiler bulunsun da bu rivayetlerin ittifak ettiği husus, boş bir alan olan musallâya, Hz. Peygamber döneminde hutbe irat etmesi için minber konulmadığıdır. Öte yandan bir defaya mahsus olmak üzere yağmur duası öncesinde minberin musallâya taşındığını gösteren bir rivayet bulunmaktadır. Hz. Peygamber yağmur duasını minberinde yapmış, daha mescide gelmeden ortalığı seller götürmüş ve Hz. Peygamber, duasının kabul olunmasına çok sevinmiştir.¹⁰⁷

Musallâ, sadece bayram namazları kılınan bir yer değildi. Hz. Peygamber'in yağmur duası için çıktığı,¹⁰⁸ had cezalarını uyguladığı,¹⁰⁹ sefer dönüşü uğradığı ve hatta cenaze namazı kıldığı bir yerdi. Hz. Peygamber'in seferden döndüğünde musallâda durduğu, kıbleye dönüp bir süre durduğu ve dua ettiği bildirilmiştir.¹¹⁰ Ayrıca, musallâda –ki sonradan buraya Kesîr b. Salt'ın evi inşa edilmiştir" ashâbı arkasında saf olduktan sonra Necâşî'nin gıyabî cenaze namazını kıldırmasıdır.¹¹¹

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettikten kısa bir süre sonra müslümanlar için belirlediği yeni pazar yeri yani Bakî çarşısı; Mescid-i Nebvî, Bakî mezarlığı ve musallâ üçgeni içerisinde yakında bir arazide kuruluyordu. Tüccarlara uyarılarda bulunacağı zaman Resûlullah musallâya gelir, buradan seslendiğinde alışveriş yapmakta olan tüccarlar rahatlıkla onun sesini duyarlardı.¹¹² Yine musallâya yakın olduğu için bayram namazına giderken ya da dönerken çarşıdan geçerdi. Örneğin bir

¹⁰⁶ Abdürrezzâk, III, 288; İbn Ebû Şeybe, I, 492; Ahmed b. Hanbel, 757/III, 10; Ebû Dâvud, "Salât", 239; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 155; Askerî, *el-Evâil*, Beyrut 1987, s. 169. Tartışma ilk kez musallâda hutbe irat etmek için minber kullanmakla sınırlı değildir. Asıl mesele Hz. Peygamber dönemindeki sıralamayı değiştirerek önce hutbe irat edip sonra bayram namazı kıldırın kişinin kim olduğu ile ilgilidir. İbn Şebbe rivayetinde bu kimsenin Muâviye olduğu bildirilmekte ve Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin Muâviye'yi bu konuda uyardığı ve yanlış yaptığını söylediği ifade edilmektedir. Bk. İbn Şebbe, I, 88. Ayrıca bk. Abdürrezzâk, III, 284. Öte yandan bayram hutbesini önceye alıp minber üzerinde bayram hutbesi irat eden kişinin Mervan b. Hakem olduğu ve Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin gıyabında Mervan b. Hakem'in yanlış yaptığını söylediği ifade edilmiştir. Bk. İbn Ebû Şeybe, I, 492; Ahmed b. Hanbel, 757/III, 10; Ebû Dâvud, "Salât", 239; İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 155; Askerî, s. 169; Makrîzî, X, 177.

¹⁰⁷ Ebû Dâvud, "İstiskâ", 2; Hâkim, II, 473; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, II, 644; Aynî, VII, 50; Şâmî, VIII, 337.

¹⁰⁸ Ebû Dâvud, "İstiskâ", 2; Şâmî, VIII, 336, 337.

¹⁰⁹ Ebû Dâvud, "Hudûd", 23; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 362.

¹¹⁰ İbn Şebbe, I, 89; Makrîzî, XIV, 304; Semhûdî, III, 130.

¹¹¹ İbn Şebbe, I, 94; Semhûdî, III, 131.

¹¹² Tirmizî, "Büyü", 4; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 277; Hâkim, III, 812-813; Şâmî, IX, 9.

defasında bayram namazına giderken Bakî çarşısının demirci ustalarına ayrılmış olan bölümünden geçmiş, dönüşte ise ayakkabıcıların olduğu bölümden dönmüştür.¹¹³ Yine bir bayram namazından dönerken çarşının aşağı kısmındaki hurmacıların önünden geçmiş, biraz ileride -sonradan Mescidü'l-A'rec denilen bir mescidin inşâ edildiği yere gelince- Benî Eslemli kişilerle karşılaşmış ve onlara dua edip ayrılmıştır.¹¹⁴ Bir bayram günü çarşıda durup insanları seyretmiş, bu esnada insanlar önünden geçip gitmişlerdir.¹¹⁵

Bakî mezarlığı da musallâya son derece yakındı. Hatta bir kurban bayramında Hz. Peygamber'in, bayram namazını kıldırdıktan sonra Bakî'ye gelip bir yaya dayanarak hutbe irat ettiği bildirilmiştir.¹¹⁶ Bu noktada cuma namazları ile musallâ arasında önemli bir bağ olduğunu ifade etmek de önem arz etmektedir. Ramazan ya da kurban bayramının ilk gününün cumaya denk geldiği bir seferinde Hz. Peygamber bayram namazını kıldırıp hutbe irat ettikten sonra ensardan Avâlî bölgesinde¹¹⁷ oturanlara istedikleri takdirde evlerine gidebileceklerini, cuma namazına katılmalarının zorunlu olmadığını "İsteyen beklesin, isteyen dönsün." sözleriyle ifade etmiştir.¹¹⁸ Bu durumda o gün cuma namazı için, Hz. Peygamber ve sahâbîlerin bir kısmının mescidin içerisinde, diğer grupların kapıdan dışarı taşıp musallâya doğru saf tuttıkları bir manzarayı akla getirmek muhal olmayacaktır.

5.1 Bayram Namazı ve Bayram Hutbesi

Hz. Peygamber, gerek ramazan gerekse kurban bayramında musallâya çıktığında yaptığı ilk şey namaz kılmaktır. Sonra insanlara döner, saflar halinde oturmakta olan sahâbîlere vaaz ve irşadda bulunur, emredeceği bir şey varsa emreder sonra ayrılırdı.¹¹⁹ Bayram namazından önce ezan okunmaz kâmet getirilmezdi.¹²⁰ İbn

¹¹³ Beyhakî, III, 279; İbn Huzeyme, II, 343; İbn Receb, *Fethü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Mahmûd b. Şa'bân ve dğr.), I-IX, Medine 1996, IX, 42-43.

¹¹⁴ Beyhakî, III, 309; İbn Receb, *Fethü'l-bârî*, IX, 74; Semhûdî, III, 134-135; Şâmî, VIII, 323.

¹¹⁵ Ebû Ya'lâ, *el-Müsne'd* (nşr. Hüseyin Selim Esed), I-XVI, Dımaşk 1984-1994, II, 234-235; Bûsirî, III, 80; Şâmî, VIII, 323.

¹¹⁶ Abdürrezzâk, III, 287; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, II, 585.

¹¹⁷ Âliye/Avâlî ile ilgili pek çok farklı tanımlama olmakla birlikte Medine ile birlikte kullanıldığında genel olarak Mescid-i Nebevî'ye 4-8 mil uzaklıktaki yerleşim yerlerini ifade etmektedir. Bk. Semhûdî, III, 375-376.

¹¹⁸ Abdürrezzâk, III, 304-305; Beyhakî, III, 318; Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhâr el-ma'rûf bi Müsne'di'l-Bezzâr* (nşr. I-IX: Mahfûzurrahmân Zeynullâh, X-XVII: Âdil b. Sa'd, XVIII: Sabrî b. Abdülhâlık eş-Şâfi'î), I-XVIII, Medine 1988-2007, X, 241.

¹¹⁹ Buhârî, "İydeyn", 6; Humeydî, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), I-IV, Beyrut 2002, II, 451; İbn Kayyim el-Cevziyye, II, 500; Şâmî, VIII, 315.

¹²⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, II, 458-501.

Ömer, Hz. Peygamber’le bayram namazını ezansız ve kametsiz kıldığını ifade etmiştir.¹²¹ Câbir b. Semüre, Hz. Peygamber’le pek çok kez ezansız ve kânetsiz bayram namazı kıldığını ifade etmiştir.¹²² İbn Abbâs ve Câbir b. Abdullah¹²³ Resûlullah’ın bayram namazını, ezansız ve kânetsiz kıldığını ifade etmiştir.¹²⁴ Hz. Peygamber, bayram namazını kıldırırken vakit namazlarına göre iftitâh tekbirinden sonra çok sayıda tekbir getirirdi. Kaynaklarımızda tekbir sayıları ile ilgili ilk rekâtta 7, ikinci rekâtta 5 gibi farklı farklı sayılar zikredilmiştir.¹²⁵ Abdürrezzâk’ın *Musannef*’inde, Resûlullah’ın iki rekâtlık bayram namazlarında “Kamer” “Kâf”, “A’lâ” ve “Gâşiye” sûrelerini okuduğunu bildiren ayrıntılı rivayetler bulunmaktadır.¹²⁶

Resûlullah bayram namazının ardından bazen oturarak, bazen ayakta bazen de bineği üzerinde hutbe irat ederdi. Bir kurban ya da bayram namazı sonrası ayakta hutbeye başlamış, sonra oturmuş, sonra yine ayağa kalkmıştı.¹²⁷ Ayakta hutbe irat ettiğinde muhakkak elinde tuttuğu asâ, mızrak vb. bir şeye yaslanırdı.¹²⁸ Hutbesi sırasında dünya ve ahirete müteallik konularda veciz ve etkili bir konuşma yapardı. Hz. Peygamber bayram hutbeleri arasında bol bol tekbir getirirdi.¹²⁹ Hutbeden sonra Kur’ân’dan sûreler okuyup dualar ederdi.¹³⁰ Kurban bayramı hutbelerinde kurban kesimi ile ilgili hususlara değinir, sahâbîlerin sorularını cevaplandırır.¹³¹ Kurbanlıkların bayram sabahı hutbeden önce kesilmemesiyle ilgili sahâbîleri özellikle uyarırdı. Bir defasında kurbanını önce kesen ensardan Ebû Bürde b. Niyâr’a yeniden kurban kesmesini emretmiş, Ebû Bürde kendisi için çok değerli olan genç bir oğlağı kurban etmek istediğini söyleyince de buna izin vermiştir.¹³² Hz. Peygamber’in bir bayram namazının ardından “Biz hutbe irat edeceğiz, isteyen

¹²¹ İbn Sa’d, I, 249; Şâmî, VIII, 315.

¹²² Müslim, “Salâtü’l-ıydeyn”, 7; Ebû Dâvud, “Salât”, 241; Tirmizî, “İydeyn”, 32; Şâmî, VIII, 315.

¹²³ Ahmed b. Hanbel, 1035/III, 382; Dârimî, “Salât”, 218; Müslim, “Salâtü’l-ıydeyn”, 5; Nesâî, “Salâtü’l-ıydeyn”, 7; Şâmî, VIII, 316.

¹²⁴ Ahmed b. Hanbel, 178/I, 227; İbn Mâce, “İkâmetü’s-salavât”, 155; Şâmî, VIII, 316.

¹²⁵ İlgili rivayetler için bk. Abdürrezzâk, III, 292-298; Ahmed b. Hanbel, 1815/VI, 70; Dârimî, “Salât”, 220; İbn Mâce, “İkâmetü’s-salavât”, 156; Hâkim, II, 431; Şâmî, VIII, 316.

¹²⁶ Abdürrezzâk, III, 297-298.

¹²⁷ Abdürrezzâk, III, 287; İbn Mâce, “İkâmetü’s-salavât”, 158; Şâmî, VIII, 320.

¹²⁸ Abdürrezzâk, II, 287; Ahmed b. Hanbel, 1330/IV, 282; Şâmî, VIII, 321.

¹²⁹ İbn Mâce, “İkâmetü’s-salavât”, 158; Şâmî, VIII, 320.

¹³⁰ Abdürrezzâk, III, 287; Şâmî, VIII, 319.

¹³¹ Ahmed b. Hanbel, 1330/IV, 282; Şâmî, VIII, 321.

¹³² Buhârî, “İydeyn”, 23; Nesâî, “Dahâyâ”, 17; Şâmî, IX, 268.

kalıp dinlesin, isteyen ayrılsın.” diyerek hutbeyi dinleyip dinlememe hususunda sahâbîleri serbest bıraktığı belirtilmiştir.¹³³

Bir ramazan bayramı sonrası¹³⁴ hutbe irat ettikten sonra Resûlullah, yanında Bilal'le kadınlar safının başladığı yere gitmiş, Bilal'e dayanarak kadınlara yönelik özel bir hutbe daha irat etmiş ve onları, zekât ve sadaka vermeye teşvik etmiştir. Ayrıca kadınlara, aile yaşantısında huzuru bulmak için üstlerine düşen vazifeyi hakkıyla yerine getirmelerini ve en ufak bir olumsuzlukta eşlerine “Zaten senden bugüne kadar ne hayır gördüm!” şeklinde bütün iyilikleri inkâr edecek olumsuz bir tutum sergilememelerini tavsiye etmiştir.¹³⁵ Hz. Peygamber'in etkili hitabeti neticesinde kadınlar üzerlerindeki mücevherleri birer ikişer çıkarmaya başlayınca Bilal, bol olan dikişsiz elbisesini açarak mücevherleri toplamıştır.¹³⁶ Kaynaklarda bu esnada toplanan mücevherler arasında, güzel kokulu karanfil vb. ağaçların tohumlarının delinip halkaya dizilmesiyle oluşturulan bir kolye çeşidinin (sihâb)¹³⁷ yer aldığı gibi oldukça detaylı bilgiler zikredilmiştir.¹³⁸ Bu hutbeyi dinleyen İbn Mes'ûd'un hanımı Zeynep, dönüş yolunda Resûlullah'ı takip etmiş ve Hz. Peygamber evine geldiğinde hemen arkasından gelerek eve girmek için izin istemiştir. Resûlullah'a “Zeynep geldi, içeri girmek için izin istiyor.” denildiğinde “Hangi Zeynep?” diye sormuş, “İbn Mes'ûd'un hanımı” denilince izin vermiştir. Zeynep Hz. Peygamber'e, o gün bayram hutbesindeki sözlerini hatırlatarak “Benim de mücevherlerim var ve tasaddukta bulunmak istiyorum. Kocam İbn Mes'ûd kendisi ve çocuklarının, vermek istediğim sadaka üzerinde başkalarından daha çok hak sahibi olduklarını söyledi, ne dersin?” deyince Hz. Peygamber İbn Mes'ûd'u tasdik etmiştir.¹³⁹ Bir diğer rivayette ise olay şu şekilde detaylandırılmıştır: Hz. Peygamber'in evinin kapısında, ensardan benzeri bir sorusu olan Zeynep isminde başka bir kadın daha vardı. Bilal çıkıp ne istediklerini sordu. İbn Mes'ûd'un karısı Zeynep, Bilal'e “Kim olduğumuzu söylemeden şu soruyu ona ilet.” dedi. Ancak Hz. Peygamber “Zeynep sana şu soruyu soruyor.” denilince “Hangi Zeynep?” diye

¹³³ İbn Mâce, “İkâmetüs-s-salavât”, 159; Ebû Dâvud, “Salât”, 244; Hâkim, II, 426.

¹³⁴ Ahmed b. Hanbel, 258/I, 340; Ebû Dâvud, “Salât”, 247; Aynî, VI, 411.

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, 988/III, 318; Nesâî, “Salâtü'l-ıydeyn”, 19; Şâmî, VIII, 321.

¹³⁶ Abdürrezzâk, III, 278-279; Ahmed b. Hanbel, 971/III, 296; Ebû Dâvud, “Salât”, 239; Dârimî, “Salât”, 218; Müslim, “Salâtü'l-ıydeyn”, 1-3; Şâmî, VIII, 321.

¹³⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn* (nşr. Dâvud Sellûm ve dğr.), Beyrut 2004, IV, 203; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-luga* (nşr. Muhammed Hasen âle Yâsîn), I-XI, Beyrut 1994, IV, 269; İbn Manzûr, III, 258.

¹³⁸ Buhârî, “Libâs”, 57, “İydeyn”, 8, “Zekât”, 33; Müslim, “İydeyn”, 13; Ebû Dâvud, “Salât”, 25, 250.

¹³⁹ Buhârî, “Zekât”, 44; Heysemî, *Buğyetü'r-râid*, III, 299; Şâmî, VIII, 320, IX, 254.

sormuş ve cevaben “Onun için iki ecir vardır, yakınlık ve sadaka ecir.” buyurmuştur.¹⁴⁰

6.1 Musallâdan Dönüş

Hız. Peygamber, hutbeden sonra bir süre daha musallâda durur, insanların ayrılmasını seyrederek, sonra kendisi de ayrılırdı.¹⁴¹ Hız. Peygamber bayram yerine yürüyerek gider ve yürüyerek dönerdi.¹⁴² Gidişte ve dönüşte aynı yolu kullanmazdı. Farklı bir yol üzerinden dönmeyi tercih ederdi.¹⁴³ Gidiş yolunda bilinen en kestirme yolu takip ettiği için yürüyüşünün, dönüş yoluna göre daha kısa sürdüğü ifade edilmiştir.¹⁴⁴ Bir defasında bayram namazına giderken Mescid-i Nebvî ile musallâ arasında “tarîku'l-a‘zam” denilen herkesin bildiği mutat yoldan gitmiş, dönerken Ammâr b. Yâsir’in evinin yer aldığı başka bir yoldan dönmüştü.¹⁴⁵ Rivayetlerin genel seyri Hız. Peygamber’in bayram namazına gittiği yoldan geri dönmediği yönünde olmakla birlikte Ebû Hüreyre’den gelen bir rivayet dikkatleri çekmektedir. Ebû Hüreyre, evinin duvarlarından bir köşeyi göstererek “Burası altından olsaydı bile benim için şimdi olduğundan daha önemli olmazdı.” demiş ve bu durumu şöyle açıklamıştır. “Hız. Peygamber bayram namazına giderken evimin olduğu bu yolu kullandı. Ev solunda kalacak şekilde yürüdü. Sonra tekrar geldi, böylece aynı sabah evimin bulunduğu taraftan iki kere geçmiş oldu.”¹⁴⁶ Acaba burada “aynı sabah iki kere” ifadesinden kasıt bayram namazından dönüş yolu mudur yoksa bir sonraki bayram mı kast edilmektedir? Semhûdî, ikinci seçeneği tercih etmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca senedindeki Abdülazîz b. İmrân’ın metrûk lafzıyla cerh edildiğini ve hadisin bu yüzden zayıf sayıldığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir.¹⁴⁸ Eğer bu rivayet doğruysa bile Ebû Hüreyre’den gelen ve “Hız. Peygamber’in bayram namazları

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, 1122/III, 502; Buhârî, “Zekât”, 48; Müslim, “Zekât”, 45; Dârimî, “Zekât”, 23; Şâmî, IX, 254.

¹⁴¹ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-‘evsat*, I, 302; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma‘rifetü’s-sahâbe* (nşr. Muhammed Hasan-Mes‘ûd Abdülhamîd), I-V, Beyrut 2002, III, 268; Heysemî, *Buğyetü’r-râid*, II, 443; Şâmî, VIII, 323.

¹⁴² İbn Mâce, “İkâmetüs-salavât”, 161; Şâmî, VIII, 312; Mübârekfûrî, III, 71.

¹⁴³ İbn Şebbe, I, 88; Heysemî, *Buğyetü’r-râid*, II, 434; İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, II, 608-609; Şâmî, VIII, 312.

¹⁴⁴ Semhûdî, III, 134.

¹⁴⁵ İbn Hacer, *Fethü’l-bârî*, II, 609; Semhûdî, III, 132-133; Şâmî, VIII, 323.

¹⁴⁶ İbn Şebbe, I, 88; Semhûdî, III, 132.

¹⁴⁷ Semhûdî, III, 133.

¹⁴⁸ İbn Şebbe, I, 88.

dönüşünde farklı bir yoldan döndüğü” ile ilgili bir rivayet,¹⁴⁹ Semhûdî'nin te'vîlini öne çıkarmaktadır. “Hz. Peygamber bayram namazını kıldırıma Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın evinin bulunduğu yoldan gider, dönüşte ise Ebû Hüreyre'nin evinin olduğu sokağı kullanırdı.”¹⁵⁰ şeklindeki rivayet de bu hususu desteklemektedir.

7.1 Kurban Kesme

Hz. Peygamber Medine'de kaldığı 10 yıl boyunca her yıl kurban kesmiştir.¹⁵¹ Resûlullah'ın genellikle deve ya da koç kestiği bildirilmiştir.¹⁵² Eğer koç kesecekse iri, semiz, boynuzlu, siyah beyaz alaca iki koç satın alır, birisini ümmeti için diğerini de kendisi ve ailesi için keserdi.¹⁵³ Bir defasında kendisine hediye edilen iki adet siyah-beyaz alaca, boynuzlu ve semiz koçu kurban etmiştir.¹⁵⁴ Bu kurbanlıkların etinden bütün fakirlere ikram eder, kendisi ve ailesi de yerdirdi.¹⁵⁵ Kurbanını ya hutbe irat ettikten sonra musallâdan ayrılmadan uygun bir yerde keser¹⁵⁶ ya da dönüş yolu üzerindeki müsait bir yerde¹⁵⁷ kesme işlemini gerçekleştirirdi. Örneğin bir defasında Muâviye b. Ebû Süfyân'ın evinin olduğu sokakta kestiği ifade edilmiştir.¹⁵⁸ Yine bir kurban bayramında kurbanlarını Benî Züreyk mahallesine giden yolun batısındaki bir köşede¹⁵⁹ elinde taşıdığı bıçakla kesmiştir.¹⁶⁰ Bir diğer rivayette ise isim verilmeksizin sokağın bir köşesinde, elindeki bıçakla kurbanlıklarını kestiği, sonra da Mescid-i Nebvî'nin yanında uzanan taşlık arazide evleri bulunan Ammâr b.

¹⁴⁹ İbn Şebbe, I, 88; İbn Mâce, “İkâmetü's-salavât”, 162; İbn Hibbân, *Sahîh*, VII, 54; Hâkim, II, 428-429.

¹⁵⁰ İbn Şebbe, I, 88-89; Makrîzî, XIV, 304. Bir diğer rivayette ise bayram sabahı her zamanki gibi Sa'd b. Ebû Vakkas'ın evine uğradıktan sonra çadırları ziyaret ettiği ifade edilmiştir. Bk. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, VI, 39; Hâkim, VI, 2342.

¹⁵¹ İbn Sa'd, I, 248-249, II, 172; Ahmed b. Hanbel, 377/II, 38; Tirmizî, “Edâhî”, 11; İbn Seyyidünnâs, I, 373; Şâmî, IX, 87.

¹⁵² Beyhakî, IX, 272; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, X, 16; Şâmî, IX, 88.

¹⁵³ İbn Sa'd, I, 249; Ahmed b. Hanbel, 1912/VI, 220; İbn Mâce, “Edâhî”, 1; Aynî, XXXI, 223; Şâmî, IX, 90.

¹⁵⁴ Beyhakî, IX, 272; Bûsirî, VII, 70; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, X, 13; Şâmî, IX, 88 (Arama kelimesi بها).¹⁵⁵

¹⁵⁵ Beyhakî, IX, 259; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, I, 311-312; Hâkim, IV, 1305-1306; Bûsirî, VII, 77.

¹⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, 428/II, 108; Buhârî, “İydeyn”, 22; Ebû Dâvud, “Dahâyâ”, 9; İbn Mâce, “Edâhî”, 17; Nesâî, “Salâtü'l-iydeyn”, 30; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 351; Şâmî, IX, 89.

¹⁵⁷ Semhûdî, III, 133.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, I, 249; Semhûdî, III, 133.

¹⁵⁹ Semhûdî, III, 133.

¹⁶⁰ İbn Mâce, “Edâhî”, 13; Şâmî, IX, 89.

Yâsir ve Ebû Hüreyre'nin evlerinin önünden geçtiği bildirilmiştir.¹⁶¹ Yine bir defasında kurban bayramı namazını musallâda kıldırıp hutbe irat ettikten sonra eline büyük bir bıçak alarak (müdye:مدية) koç kesmiş ve keserken de “Bismillâh vallâhuekber, bu benim ve ümmetimden kurban kesemeyenler,¹⁶² Allah'ın birliğine ve benim peygamberliğime şahadet edenler içindir.” demiştir. Sonra bir tane daha koç kesmiş ve “Kendim ve ailem içindir.” demiştir.¹⁶³ Câbir b. Abdullah'ın Medine'de idrâk edilen ilk kurban bayramında mensup olduğu Hazrecoğulları'nın Benî Seleme kabilesinin kestiği kurbanlarla ilgili şu sözleri önemlidir. “Benî Kaynuka Gazvesi'nden (Zilkade 2/Nisan 624) döndükten sonra Zilhicce'nin onuncu sabahında ilk kurban bayramımızı idrâk ettik. Bu, müslümanların kutladığı ilk kurban bayramıydı. Benî Seleme yurdunda kesilmiş 17 kurban saydım.¹⁶⁴

Hz. Peygamber deveyi, sol ön bacağını bağlayıp diğerlerini serbest bırakarak ayakta iken keserdi.¹⁶⁵ Koç kurban ederken de yere çömelir ve yakınındaki bir sahâbîden kendisine yardımcı olmasını isterdi.¹⁶⁶ Kurban, dinî mahiyetinin yanı sıra toplumsal yardımlaşmayı teşvik eden sosyal işlevleri de olan bir ibadet olduğu için Resûlullah, kurban vesilesiyle tasadduk ve paylaşmaya ayrı bir önem vermiştir. Hicretin ilk yıllarındaki sıkıntılı dönemlerde, kurban bayramında kesilen kurban etlerinin 3 günden fazla saklanmasını yasaklamış, etlerin dağıtılmasını emretmiştir. Sonra sıkıntılar hafifleyince bu yasağı kaldırmış; ancak etlerin bir kısmının infâk edilmesi gerektiğine dikkat çekmeyi ihmal etmemiştir. Kendisi ise kurban kestiğinde, etin önemli bir kısmını ihtiyaç sahiplerine dağıtmaya devam etmiştir.¹⁶⁷ Hz. Peygamber'in “garrâء/غراء” isimli, dört tane taşıma halkası bulunan ve ancak dört kişi tarafından taşınan büyükçe bir kazanı vardı. Bir kurban bayramı sabahı, namaz kılınıp kurbanlar kesildikten sonra Hz. Peygamber, kurban etinden tirit yapılmasını istemiş sonra kalabalık bir grup sahâbî ile birlikte yere çömelerek mütevazı bir

¹⁶¹ Taberânî, *el-Mu‘cemü'l-kebîr*, VI, 39; Hâkim, VI, 2342.

¹⁶² Ahmed b. Hanbel, 1020/III, 362; Ebû Dâvud, “Dahâyâ”, 8; Şâmî, IX, 89. İbn Kayyim el-Cevziyye aynı rivayeti Ebû Dâvud'a dayandırarak “Hutbesini bitirince minberinden indi.” ilavesiyle zikretmiştir. Ancak Ebû Dâvud ve Ahmed b. Hanbel'in kitaplarında minber kelimesinin zikredilmediği görülmektedir. Bk. İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 351.

¹⁶³ İbn Sa'd, I, 249.

¹⁶⁴ İbn Şebbe, I, 89; Semhûdî, III, 115.

¹⁶⁵ Ebû Dâvud, “Menâsik”, 20; Beyhakî, V, 237; İbn Kayyim el-Cevziyye, III, 343; Aynî, XV, 246; Şâmî, IX, 76.

¹⁶⁶ Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris* (nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkırî), I-II, Medine 1992, I, 474; Şâmî, IX, 92.

¹⁶⁷ İbn Mâce, “Et'ime”, 30; Tirmizî, “Edâhî”, 14; Şâmî, VII, 187.

şekilde tiritten yemiştir.¹⁶⁸ Hz. Âişe Resûlullah'ın hanımlarının, kurbanlık etlerin paça kısımlarını (kürâ' / كُرَاع), bozulmaması için bir dizi işlemde geçirip 15 gün ya da bir ay¹⁶⁹ sonra da yeme imkânına kavuştuklarını ifade etmiş, bu vesileyle geçmişteki zor günleri yâd ederek acı acı tebessüm etmiştir.¹⁷⁰

8.1 Bayram Sevinci ve Neşesi

Câhiliye döneminde bayram vb. önemli günlerde, def vurup şarkı söyleme, kılıç-kalkan oyunları oynama gibi âdetler vardı. Hz. Peygamber döneminde bu âdetler, tevhidle çelişen yönleri ortadan kaldırılarak ve helal-haram sınırları içerisinde yeniden şekillenerek devam etmiştir. Hz. Peygamber'in çeşitli vesilelerle bayram günlerinde, defler eşliğinde söylenen şarkıları ve halk oyunlarını izlediği yahut dinlediği bilinen bir husustur. Hatta İyâd el-Eş'arî, Enbâr'da bir bayrama şahit olmuş ve onlara "Bayramlarda Resûlullah'ın yanında def vurulup şarkı söylenirdi, siz neden böyle yapmıyorsunuz?" diye sormuştur. Kays b. Sa'd da ramazan bayramında Hz. Peygamber için def vurulup şarkı söylendiğini (تغلس) ifade etmiştir.¹⁷¹

Bayram günlerinde yapılan kutlamalarla ilgili Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçen bir rivayet şu şekildedir: Bir ramazan ya da kurban bayramında Hz. Peygamber Hz. Âişe'nin yanına girdiğinde, Câhiliye döneminde Evs ve Hazrec arasında gerçekleşen Buâs harbi hakkında şarkı söyleyen iki cariyeyle karşılaştı. Onları görünce, yüzünü diğer tarafa çevirip yatağına uzandı. Sonra Hz. Ebû Bekir geldi ve Âişe'yi azarlayıp "Resûlullah'ın evinde şeytanın tegannîleri mi?" deyince Hz. Peygamber, "Bırak söylesinler, her kavmin bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımız." dedi. Bir süre sonra Hz. Peygamber'le Hz. Ebû Bekir'in sohbete daldığını gören Âişe, kaç göz işaretiyle iki cariyeyi yollamıştır.¹⁷² Ümmü Seleme, bir bayram günü Hassân b. Sâbit'in cariyesinin gelip elinde defle, şarkı söylediğini görünce onu azarlamış, Hz.

¹⁶⁸ Ebû Dâvud, "Et'ime", 17, Ebû's-Şeyh, *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh* (nşr. Sâlih b. Muhammed), I-IV, Riyad 1998, III, 252; Süheylî, *er-Ravdü'l-ünûf* (nşr. Mecdî b. Mansûr b. Seyyîd), I-IV, Beyrut ty, III, 136; Makrîzî, VII, 263; Şâmî, VII, 167. Hz. Peygamber'in sözlerini "Gün gelecek İran ve Bizans toprakları sizin olacak, yemek de çok olacak ama yemeklere başlanırken Allah'ın ismi zikredilmeyecek." ifadesiyle bitirdiği rivayet edilmiştir. Bk. Beyhakî, VII, 462; Şâmî, VII, 167.

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, 1859/VI, 136; Şâmî, VII, 101, 187.

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, 1892/VI, 188; Şâmî, VII, 96-97. Hz. Peygamber'in eşlerinden bir ay uzak kalmasına (îlâ) neden olan hadisenin nedenleri arasında, hanımlarının bir kurban bayramı sonrası paylaştığı etler hususunda anlaşmazlığa düşmeleri de zikredilmiştir. Bk. Semhûdî, III, 373; Şâmî, VII, 226.

¹⁷¹ İbn Mâce, "İkâmetü's-salavât", 163; Şâmî, VIII, 325-326.

¹⁷² Buhârî, "Cihâd", 81; Müslim, "Salâtü'l-ıydeyn", 19; Şâmî, IX, 69, VIII, 325.

Peygamber ise “Ümmü Seleme, bırak, her kavmin bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımız.” diyerek şarkı söylemesine izin vermiştir.¹⁷³

Kılıç kalkan gösterileri, Medine’de yapılan bayram kutlamalarının bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu gösterilerle ilgili bir rivayet, Hz. Peygamber’le Hz. Âişe arasındaki özel yakınlığın son derece naif ve etkileyici detaylarıyla doludur. Müslim’in *Sahîh*’inde geçen rivayet şu şekildedir: Bayram günleri Sudanlılar, deve derisinden yapılmış, ahşap bir parçası ya da kirişi olmayan kalkanları birbirlerine vurarak,¹⁷⁴ kılıç kalkan oyunu oynarlardı. Hz. Âişe onları izlemek istedi ya da Hz. Peygamber “İzlemek ister misin?” diye sordu, sonra onu arkasına aldı ve yanağını yanağına değdirdikten sonra mesciddeki ekibe seslenerek, “Yaklaşın ey beni Erfide!” dedi. Mescide girip topluluğu gördüğünde eline bir taş alıp onları uzaklaştırmaya yeltenen ancak Resûlullah’ın emriyle taşı bırakıp seyretmeye koyulan Hz. Ömer¹⁷⁵ Sudanlı grubu, Hz. Peygamber “Orası iyi.” deyinceye kadar Âişe’nin odasına doğru yaklaştırdı ve seyretmeye koyuldular. Nice sonra Hz. Âişe’nin sıkılıp arkaya doğru meylettğini görünce “Yeter mi?” diye sorup izlemeyi bırakmışlardır.¹⁷⁶ Ele aldığımız rivayetler Hz. Peygamber’in, Câhiliye döneminden kalma eğlenceleri toptan reddetmeye yönelik anlayışa karşı çıktığını göstermektedir. Böylece özel günlere has def vurup şarkı söyleme, kılıç kalkan oyunu oynama gibi folklorik özelliklerin tevhidle ve İslâm’ın ortaya koyduğu temel kurallarla çelişmeyen yönleriyle Hz. Peygamber döneminde devam ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber dönemi sonrası değişik coğrafyalarda farklı etnik kökenlere mensup müslümanlar tarafından kurulan devletlerde bayram kutlamalarının, kadîm kültürlerden gelen ve İslâm’la çelişmeyen hususlar çerçevesinde şekillendiği, detaylandığı ve farklılaştığı görülmektedir.¹⁷⁷

9.1 Bayramla İlgili Diğer Hususlar

Hiz. Peygamber hicretten kısa bir süre sonra Medine’de bulunan farklı din mensuplarının şehir ortak yaşamındaki yerleri ve rolleri ile ilgili Medine Vesikası’nı hazırladı. Medine’de nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan yahudilerin hak ve görevleri, bu sözleşmede oldukça detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹⁷⁸ Hiz.

¹⁷³ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr*, XXIII, 264-265; Heysemî, *Buğyetü’r-râid*, II, 443; Şâmî, VIII, 326; Kettânî, *et-Terâtibü’l-idâriyye: Hiz. Peygamber’in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar* (trc. Ahmet Özel), I-II, İstanbul 2003, II, 189.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, II, 32, 377.

¹⁷⁵ Müslim, “Salâtü’l-ıydeyn”, 22.

¹⁷⁶ Buhârî, “Cihâd”, 81; Müslim, “Salâtü’l-ıydeyn”, 20-21; Şâmî, VIII, 325, IX, 69.

¹⁷⁷ Bozkurt, “Bayram”, V, 261-263; Nutku, V, 263-265.

¹⁷⁸ Mehmet Akif Aydın, “Anayasa”, *D/Â*, İstanbul 1991, III, 154.

Peygamber, iç işlerinde ve dini hükümlerini uygulama hususunda serbest bırakılan yahudilerin kendilerine has bayramları kutlamalarına engel olmamıştır. Hatta bayramlar vesilesiyle yahudilerin kalabalık gruplar halinde bir araya gelmelerini, bir tebliğ fırsatına dönüştürmeye gayret etmiştir. Örneğin yahudilere ait bir bayram gününde, yanında Avf b. Mâlik ile havraya gitmişti. Yahudiler, Hz. Peygamber'in içeri girmesini istemediler. Resûlullah onlara "Bana 12 kimse gösterin, iman etsin ve Allah sizlere yönelik cezalandırmasını kaldırsın." dedi. Kimse çıkmayınca Tevrat'ta geçen kendisine ait sıfatları sıralayıp "İnansanız da inanmasanız da." deyip oradan ayrılmıştır.¹⁷⁹

Cuma ve bayram namazları dinî mahiyetinin yanı sıra sosyal ve toplumsal birliktelik açısından taşıdığı önem dolayısıyla, Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğ için gönderdiği kimselere verdiği tavsiyelere konu olmuştur. Örneğin Resûlullah, Ureyne, Fedek ve Yenbû gibi Medine'ye üç günlük mesafedeki yerlere gönderdiği sahâbîlere verdiği nasihatlerde, gittikleri yerlerde cuma ve bayram namazlarını kıldırmasını özellikle hatırlattığı dikkatleri çekmektedir.¹⁸⁰

SONUÇ

İslâm kültür ve medeniyetini doğru tanımlayıp derinlemesine tahliller yapabilmek için Hz. Peygamber dönemini her yönüyle iyi anlamak gerektiği açıktır. Hz. Peygamber'in bayram günlüğü adım adım takip edildiğinde, bayramlarla ilgili yüzyıllar boyunca İslâm toplumlarında görülen temel ortak unsurların özünün Hz. Peygamber dönemine ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayandığı anlaşılmaktadır. Sahâbîler, her konuda olduğu bayram uygulamaları hususunda da Hz. Peygamber'i dikkatle, yakından, adım adım takip etmişlerdir. Böylelikle Câhiliye âdetlerinin İslâm'a muhalif olan yönleri, tevhid şuuruyla yerine ikâme edilecek hususlar doğru bir şekilde önce şifahi sonra yazılı olarak gelecek nesillere aktarılmış ve İslâm tarihi boyunca kutlanan bayramların temel özelliğini oluşturmuştur. Hz. Peygamber'in günler öncesinden başladığı bayram hazırlıkları, bayram sabahı gusûl abdesti alıp en güzel elbiselerini giymesiyle devam etmiş, musallâya çıkıp bayram namazını kıldırması, ashabıyla bayramlaşp kurban kesmesi ve ikrâmda bulunmasıyla devam etmiştir. Hz. Peygamber, İslâm'ın temel prensipleriyle çelişmeyen bayram eğlencelerine izin vermiş ve zaman zaman bizzat kendisi de izlemiştir. Böylelikle İslâm toplumlarında bayramlara yüklenen maddî ve manevî arınma, sevinç, bayram tebriği, kıyafetlere gösterilen özen ve önem, birliktelik, dayanışma, paylaşma, yardımlaşma, kardeşlik, hoşgörü, güler yüz, tatlı

¹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, 1783/VI, 25; Hâkim, V, 2107-2108; Heysemî, *Buğyetü'r-râid*, VII, 233-234; Şâmî, I, 404.

¹⁸⁰ Abdürrezzâk, III, 301, 332.

söz, neşe, kutlama, eğlence gibi unsurların Resûlullah'ın uygulamalarıyla şekillendiği ve İslâm tarihi boyunca özünü ve ruhunu kaybetmeden zenginleşen ve çeşitlenen uygulamalarla devam ettiği anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdürrezzâk. (1983). Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef* (nşr. Habîbürrahmân el-A'zamî), I-XI, Beyrut.
- Ahmed b. Hanbel. (2004). Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Müsne'd* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut.
- Askerî. (1987). Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *el-Evâil*, Beyrut.
- Atalay, Nazan. (2014). Hz. Peygamber Dönemi Ramazan Günlüğü, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul, s. 16-20.
- Aydın, Mehmet Akif. (1991). “Anayasa”, *DİA*, İstanbul, III, 153-164.
- Aynî. (2009). Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Abdullâh Mahmûd Muhammed Ömer), I-XXV, Beyrut.
- Bardakoğlu. (2002). Ali, “Kurban”, *DİA*, İstanbul, XXVI, 436-440.
- Bayraktar, İbrahim. (1992). “Bayram”, *DİA*, İstanbul, V, 259-261.
- Belâzürî. (1996). Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Ensâbü'l-eşrâf* (nşr. Riyâd Ziriklî-Süheyl Zekkâr), I-XIII, Beyrut.
- Beyhakî. (1344-1356). Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ* I-X, Haydarabad 1344-1356.
- Bezzâr. (1988-2007). Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî, *el-Bahrü'z-zehhâr el-ma'rûf bi Müsne'di'l-Bezzâr* (nşr. I-IX: Mahfûzurrahmân Zeynullâh, X-XVII: Âdil b. Sa'd, XVIII: Sabrî b. Abdülhâlik eş-Şâfi'î), I-XVIII, Medine.
- Bozkurt, Nebi. (1992). “Bayram”, *DİA*, İstanbul, V, 261-263.
- (2006). “Namazgâh”, *DİA*, İstanbul, XXXII, 357-358.
- Buhârî. (2000). Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmi'u's-sahîh, Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad.
- Bûsirî. (1998). Ahmed b. Ebû Bekir b. İsmâîl, *İthâfü'l-hıyere bi zevâidi'l-mesânidi'l-aşere* (nşr. Ebû Abdurrahmân ve dğr.) I-XI, Riyad.
- Cevâd Ali. (1380). *el-Mufasssal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, y.y.
- Dârekutnî. (2004). Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer, *es-Sünen* (nşr. Şuayb el-Arnaût e dğr.) I- V, Beyrut 2004.
- Dârimî. (2006). Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. Fazl, *es-Sünen* (nşr. Abdülganî Mistû), I-II, Beyrut.
- Ebû Dâvûd. (2000). Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen, Mevsûatü'l-hadîsi's-Şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî. (2002). Ahmed b. Abdillâh b. İshâk, *Ma'rifetü's-sahâbe* (nşr. Muhammed Hasan-Mes'ûd Abdülhamîd), I-V, Beyrut.

- Ebû Ya'lâ. (1984-1994). Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsilî, *el-Müsned* (nşr. Hüseyin Selim Esed), I-XVI, Dimaşk.
- Ebü's-Şeyh. (1998). Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer, *Ahlâku'n-nebî ve âdâbüh* (nşr. Sâlih b. Muhammed), I-IV, Riyad 1998.
- Erkal, Mehmet. (1991). "Arşın", *DİA*, İstanbul, III, 411-413.
- Fayda, Mustafa. (1994). "Devs", *DİA*, İstanbul, IX, 253.
- Güleç, Hasan. (2010). "Sütne", *DİA*, İstanbul, XXXVIII, 180-181.
- Hâkim. (2000). Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek* (nşr. Hamdî Demirdâş Muhammed), I-X, Mekke.
- Halebî. (1400). Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî, *es-Sîretü'l-Halebiyye*, I-III, Beyrut.
- Halîl b. Ahmed. (2004). Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn* (nşr. Dâvud Sellûm ve dğr.), Beyrut.
- Heysemî. (1992). Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idî Mûsnedi'l-Hâris* (nşr. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkırî), I-II, Medine.
- (1994). *Buğyetü'r-râid fî tahkîki Mecma'i'z-zevâ'id* (nşr. Abdullah Muhammed Dervîş), I-X, Beyrut.
- Humeydî. (2002). Muhammed b. Fütûh, *el-Cem' beyne's-Sahîhayn* (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), I-IV, Beyrut.
- İbn Ebû Şeybe. (1989). Abdullah b. Muhammed el-Kûfî, *el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-VII, Beyrut.
- İbn Hacer. (2000). Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Mahmud Fuâd Abdülbâkî), I-XIV, Dimaşk.
- *el-Metâlibü'l-âliye bi zevâidi'l-mesânidi's-semâniye* (nşr. Habîburrahmân el-Azamî), I-IV, Kuveyt t.y.
- İbn Hibbân. (1988-1991). Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi-i İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), I-XVI, Beyrut.
- (1980). *Kitâbü's-Sikât*, I-X, Haydarabad.
- İbn Hurdâzbih. (1889). Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh, *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (nşr. M.J de Goeje), Leiden.
- İbn Huzeyme. (1975). Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *es-Sahîh* (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), I-IV; Beyrut.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. (2000). Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdü'l-meâd fî hedyi hayri'l-'ibâd* (nşr. Muhammed el-Enver Ahmed el-Baltacî), I-IX, Beyrut.
- İbn Mâce. (2000). Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, es-Sünen, *Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad.
- İbn Manzûr. (1997). Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, *Lisânü'l-'Arab*, I- VII, Beyrut.
- İbn Receb. (1996). Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdîrrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dimaşkî, *Fethü'l-bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Mahmûd b. Şa'bân ve dğr.), I-IX, Medine.

- İbn Sa'd. (1968). Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsân Abbâs), I-IX, Beyrut.
- İbn Seyyidünnâs. (1992). Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed, *Uyûnü'l-eser fî funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (nşr. Muhammed el-İd el-Hatrâvî-Muhyiddîn Mestû), I-II, Beyrut.
- İbn Şebbe. (1996). Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere* (nşr. Ali Muhammed-Yâsîn Beyân), I-II, Beyrut.
- İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî. (1997). Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed, *Târîhu Mekkete'l-Müşerreffe ve'l-Mescidi'l-harâm ve'l-Medîneti's-Şerîfe ve'l-kabri's-şerîf* (nşr. Alâ İbrahim el-Ezherî-Eymen Nasr el-Ezherî), Beyrut.
- Kallek, Cengiz. (2008). "Rıtl", *DİA*, İstanbul, XXXV, 52-55.
- (2008). "Sâ", *DİA*, İstanbul, XXXV, 317-319.
- Kastallânî. (1991). Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* (nşr. Sâlih Ahmed eş-Şâmî), I-IV, Beyrut.
- Katar, Mehmet. (2001). Hristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma", *Dinî Araştırmalar*, c. 3, sayı.9, s. 7-21.
- Kettânî. (2003). Muhammed Abdülhayy b. Abdilkebir, *et-Terâtibü'l-idâriyye: Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar* (trc. Ahmet Özel), I-II, İstanbul.
- Makrîzî. (1999). Ebû Muhammed Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed, *İmtâ'u'l-esmâ bimâ li'r-Resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl ve'l-hafede ve'l-Metâ'* (nşr. Muhammed Abdühamîd en-Nümeysî), I-XV, Beyrut.
- Mübârekfûrî. (1935). Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm, *Tuhfetü'l-ahvezi şerhu Câmi'i't-Tirmizî* (nşr. Muhammed Abdülmuhsîn el-Kutbî, I-X, Kahire.
- Müslim. (2000). Ebü'l-Hüseyn el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh, Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad.
- Nesâî. (2000). Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen, Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad.
- Nutku, Özdemir. (1992). "Bayram", İstanbul, *DİA*, V, 263-265.
- Öztürk, Nermin. (2002). İlahî Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 13, Konya, s. 167-192.
- Reberieux, Madeleine. (1998). L'Histoire sociale (trc. Asım Yediyıldız), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:7, cilt:7, Bursa, s. 643-645.
- Sâhib b. Abbâd. (1994). *el-Muhîr fî'l-luga* (nşr. Muhammed Hasen âle Yâsîn), I-XI, Beyrut.
- Semhûdî. (2001). Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî, *Vefâü'l-vefâ bi ahbâri dâri'l-Mustafâ* (nşr. Kâsım es-Sâmerîrî), I-V, Beyrut.
- Söylemez, Mahfuz. (2007). "Erken Dönem İslâm Tarihinde Kurban ve Kurban Bayramı", *Uluslararası Kurban Sempozyumu*, İstanbul, s. 81-90.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâlekî, *er-Ravdü'l-ünûf* (nşr. Mecdî b. Mansûr b. Seyyîd), I-IV, Beyrut ty.
- Şâmî. (1993). Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübûlü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd* (nşr. Âdil Ahmed-Ali Muhammed), I-XIV, Beyrut.
- Taberânî. (1984). Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünya Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (nşr. Hamdi Abdülmecîd es-Selefî), I-XXV, Beyrut.

- (1985). *el-Mu'cemü'l-evsat* (nşr. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân), I-X, Riyad.
- Tayâlisî. (2004). Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd, *el-Müsned* (nşr. Muhammed Hasen İsmâîl), I-IV, Beyrut.
- Tirmizî. (2000). Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ, *el-Câmiu's-Sahîh, Mevsûatü'l-hadîsi's-şerîf: el-kütübü's-sitte* içinde, 3. Baskı, Riyad.
- Tiryaki, Yavuz. (2006). "Namazgâh", *DİA*, İstanbul, XXXII, 359-360.
- Uraler, Aynur. (2010). "Şifâ bint Abdullah", *DİA*, İstanbul, XXXIV, 138-139.
- A.J. Wensinck. (1986). "Hadjdj", *EP*, III, 31-33.
- Yavuz, Yunus Vehbi. (1996). "Fitre", *DİA*, İstanbul, XIII, 160-161.
- Yavuz, Yusuf Şevki. (1991). "Âşûrâ", *DİA*, İstanbul, IV, 24-26.
- Yitik, Ali İhsan. (2007). "Oruç", *DİA*, İstanbul, XXXIII, 414-416.
- Zehebî. (1963). Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-i'tidâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-IV, Beyrut.
- Zürkânî. (1996). Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-ledünniyye* (nşr. Muhammed Abdül'azîz el-Hâlidî), I- XII, Beyrut.